

**MAZSALACA SENĀK
UN TAGAD**

1905. g. - 1907. g.

II daļa

Ar rokraksta tiesībām.

N.Luste

Mazsalacas vidusskolā.

M A Z S A L A C A

Senāk un tagad.

II

1905. g. – 1907. g.

Mazsalaca senāk un tagad.

II

1905.–1907. gada revolūcija.

Mazsalaca 1905.–1907. gada revolūcijas priekšvakarā

20. gadsimta sākumā Latvija bija viena no kapitālistiski visvairāk attīstītajiem novadiem Krievijā. Galvenās rūpniecības proletariāta masas bija koncentrētas lielos rūpniecības uzņēmumos Rīgā, Liepājā un citās pilsētās.

Latviešu tautu nomāca divkārtšs nacionālais jūgs – vācu muižnieki un cara patvaldība. Vācu muižniekiem piederēja milzīgas zemes platības, un viņi paturēja feodālās privilēģijas, kuras bija ieguvuši simtiem gadu, verdzinot latviešu tautu.

Sakari ar cara galmu deva vācu muižniekiem Baltijā neaprobežotu varu. No vācu muižnieku vidus cara valdība izraudzījās gubernatorus, ģenerāļus un pat ministrus.

Visvairāk nomāktās Latvijā bija plašās bezzemnieku masas, sevišķi kalpi. V.I. Leņins latviešu tautu uzskatīja par vienu no visvairāk apspiestajām tautām Krievijā. Revolucionārai kustībai Latvijā bija arī nacionālās atbrīvošanās kustības raksturs.

Mazsalacā 1905. gada revolūcijas laikā vēl nebija organizēta rūpniecības proletariāta. 1864. gadā likti pirmsākumi Mazsalacas tekstilfabrikai – muižas barons ierīkojis vilnas kārstuvi, kuru iznomājis kādam no Igaunijas ienākušam uzņēmējam Laasam. 1874. gadā minēto īpašumu nopērk muižkungs V. Ramanis, kurš uzņēmumu paplašina. Nākamais īpašnieks ir K. Bušs, Prūsijas pavalstnieks. Arhīva izziņas apliecina, ka 1895. gadā Bušam piederējusi vilnas kārstuve, aušanas un krāsošanas fabrika ar tvaika katlu, kurā nodarbināti 7 strādnieki. 1904. gadā fabriku nopirka 6 dalībnieku akciju sabiedrība (tirgotājs A. Ore un K. Ore, J. Riekstiņš un A. Daulbergs, tirgotājs Nurmiks un Jēgers). Šai laikā strādnieku skaits labi ja bija dubultojies. Tāpēc par strādnieku organizētu piedalīšanos 1905. gada revolūcijas kustībā pagaidām ziņu nav.

Revolūcijas dalībnieki un aculiecinieki 1905. - 1907. gada notikumus Mazsalacā un tās apkārtnē vērtē kā lauku proletariāta kustību, piemēram, revolucionārs Jānis Mežs Mazsalacā, Pēteris Birzgalis Vecatē u.c.

Mazsalacas un tās apkārtnes senatnē varam atrast daudzus piemērus par vācu muižniecības lielajiem īpašumiem un privilēģijām.

Mazsalacas apkārtnē baronu muižu bija daudz, bet pats lielākais īpašums piederēja Valtenbergu baronam Fītinghofam. Vairāku gadsimtu laikā muižas platība nemitīgi palielinājās.

Par to liecina šādi dati:

Valtenbergas muižas lielums pēc arkliem (ar iepirktām Ibdenes un Blankfeldes muižām)

Gads	Arklu skaits
1641	2 3/4
1688	18
1734	15 1/8
1757	22 3/8
1823	33 1/2
1832	33 1/2
1881	60

Aptuveni aprēķinot mūsdienu mēra vienībās¹, muižas platība sasniegusi ap 1000 ha.

Raksturīgi arī dati par muižas vērtību:

1803. gadā	90. 000	dālderu
1852. gadā	235. 000	sudraba rubļi
1904. gadā	374. 000	sudraba rubļi.

Valtenbergu muižas greznā pils bija uzcelta 1780. gadā barona Felkerzāma laikā, kurš bija Saksijas sūtnis Krievijas galmā. Pils celšanai ataicināja no Drēzdenes arhitektu profesoru Krubsāciju. Felkerzāms prata izmantot savu augsto stāvokli cara galmā. 1905. gada revolūcijas priekšvakarā muižas īpašnieks bija Fītinghofs, kurš pēc dzimtbūšanas atcelšanas 1861. gadā par daudzkārt dārgāku cenu pārdeva zemniekiem zemi, pie reizes izrēķinoties ar tiem, kuri baronam nepatika.

Mūsu dienās, kad no 1905. gada revolūcijas pagājuši 60 gadi, pamazām izgaist priekšstati par to, kā tolaik, kungu laikos, šeit dzīvoja baroni. Agrākajā barona pilī darbojas vidusskola, kur tagad mācās vairāk nekā 300 skolēnu. Bet kas šinī vietā dzīvoja tolaik?

¹Heinrich V. Hagemester "Geschichte der Landgüter Livlands". Rīga, 1836.

Ja pastaigājam Mazsalacas vidusskolas apkārtnē un pavērojam, uzklusām laikabiedru nostāstus, tad varam gan iedomāties, kā dzīvoja tolaik, revolūcijas priekšvakarā, latviešu tautas kaklakungi.

Plašajā trīs stāvu pilī dzīvoja barons ar savu ģimeni. Pils pagrabos glabāti no Rīgas atvestie smalkie vīni, dārza ābolu raža, saknes un kartupeļi.

Pirmajā stāvā bijusi virtuve kungiem un saimei. Tur atradusies arī sulaiņu istaba un dažas viesu istabas. Ilgus gadus muižā bijuši divi sulaiņi. (Pēdējais bijis Fr. Riekstiņš).

Otrajā stāvā dzīvojis barons. Vienā koridora pusē bijusi barona rakstāmistaba un guļamistaba, bet otrā pusē istabas "lielmātei". Bez tam šeit bijusi kungu ēdamistaba, zāle un galā istaba divām istabmeitām.

Trešajā stāvā arī bijušas viesu istabas. Tur novietoti barona viesi, kad tie sabraukuši ciemos no citām muižām vai no galvaspilsētas.

Visapkārt pilij atradās muižas saimniecības ēkas. Tagadējās vidusskolas zēnu internāta telpās, blakus skolai, dzīvojuši dārza puīši, alus brūveri, sedlenieks, galdnieks un istabas meitas.

No šīs ēkas uz ceļa otru pusi atrodas klēts – tur glabāta labība un milti.

Blakus klētij, mājā, kur tagad atrodas meiteņu internāts, atradies pasta kantoris un telegrāfs. Vidū bijis pasta dzīvoklis un otrā galā krogs. Apkārt pagalmam bijusi mūra sēta ar nojumi, lai tur varētu novietot piebrauktos zirgus zemnieki, kuri tika uz muižu izsaukti, vai ieradās darīšanās. Vietējie iedzīvotāji stadulu bija iesaukuši par Šinkas sētu. (Sēta tagad ir nojaukta). Dzimtbūšanas un kļaušu laikos pilī, kunga ierādītā telpā, notikušas pagasta tiesas sēdes. Piespriestos miesas sodus izpildīja Šinkas sētā. Vecie ļaudis stāsta, ka barons bieži vien ar labpatiku klausījies, kā sāpēs klie dz zemnieki, kuri tika nežēlīgi sodīti ar spieķu un rīkšu cirtieniem. Arī pēc 1867. gada, kad pagasta valde un tiesa atradās miestīnā, baronam joprojām bija liela ietekme vietējās pārvaldes jautājumos.

Raugoties no pils pa kreisi, redzami nodegušas mājas pamati. Barona laikā šai mājā dzīvojis muižkungs, stārasts un barona personīgais ārsts (dakteris Torndorfs). Māja nodedzināta 1944. gadā, vācu okupantiem atkāpjoties.

No Mazsalacas centra uz vidusskolu var nokļūt, ejot pa simtgadīgu koku aleju, kura stādīta baronu laikā. Tuvojoties skolai, uzmanību saista gara celtne ceļa labajā pusē ar kolonām priekšpusē. Tur turēti kungu braucamie zirgi. Netālu, ceļa malā, atrodas mājiņa, kur dzīvojuši zirgu puīši.

Aiz kungu zirgu staļļiem, apmēram 300 – 400 metri, atradās dēļu zāgētava. Dēļi zāģēti ar tvaika mašīnu (Zāģmeistars bijis Juris Ķimbēns un palīgs Bērziņš). Dēļus zāģēja

muižas māju būvēm - monenieku mājām². Dēļu zāgētavā vācu okupācijas laikā baronu pēcteči turēja padomju kara gūstekņus. Celtne bija iežogota ar dzeloņstieplēm. Gūstekņiem lika presēt salmus. Atkāpjoties okupanti celtni nodedzināja. Mājas drupās vēl saglabājies uzraksts sarkanā krāsā krievu valodā: “Šeit dzīvoja krievu gūstekņi, aizbrauca uz Vāciju 14/IX – 4... g.”

Pats ievērojamākais muižas rūpals bija alus pagrabi. Tie bijuši trīs, bet saglabājies līdz mūsu dienām viens (to izmanto Mazsalacas patērētāju biedrība par degvielu noliktavu). Lai piepildītu lielos pagrabus ar alus mucām, visu gadu darbojās muižas alus brūzis. Brūža ēka atradās Salacas krastā netālu no pils. Alus brūzi 1905. gadā nodedzināja revolucionāri. No brūža uz pils pusi atradās iesalnīca. Iesalnīcā dzīvojuši brūža puiši un modernieks. 1905. gada decembrī pēc pils un brūža nodedzināšanas soda ekspedīcija pie iesalnīcas nošāvusi vairākus revolucionārus. (Mūsu dienās šai ēkā atrodas skolas ūdens sūknis. Ēka ir avārijas stāvoklī un bez jumta).

Tiesības dedzināt spirtu un darīt alu, kā arī šos dzērienus pārdot, bija vienīgi vācu baroniem. 1900. gadā monopolu pārņēma cara valdība, baroniem par to izmaksājot 10 miljonu rubļu atlīdzību. Alus darīšana joprojām palika baronu privilēģija. Valtenbergu muižas alus brūzis apgādāja ar alu ne tikai Mazsalacas daudzos krogus. Tādi bija Mazsalacas miestīnā Prāmja jeb Āža krogs, Baznīcas krogs un pie muižas – Šinkas sēta. Alus tika transportēts tālāk apkārtējo baronu krogiem. Vecatē vien grāfs Sīverss turēja četrus krogus. Bez tam alu ar šķūtniekiem veda līdz pat Rīgai.

Salacas senlejā, netālu no brūža un iesalnīcas atradušās citas saimniecības ēkas – vispirms veļas māja, kur dzīvojusi veļas mazgātāja un divas “vešas meitas”. Turpat dzīvojis piķieris. Blakus veļas mājai bijusi suņu kūts, kur turēti medību suņi. Medības un zveja bija vācu baronu privilēģija. Blakus veļas mājai bijusi kūts, kur “muižas ķēķa” vajadzībām turētas 12 govys. Minētās ēkas nav saglabājušās – redzami tikai pamati.

Muižas darba zirgi un lopbarība turēti ēkā, kur tagad atrodas vidusskolas darbnīcas.

Pils priekšā atradies plašs neapstādīts laukums. Turpat, garām ejošā ceļa malā, sākās barona zivju dīķu sistēma. Aiz dīķa atradās puķu un augļu dārzs, kuru kopa dārznieks un palīgstrādnieki. (Ilgu gadus muižas dārznieks bija Bole.) Muižas ļaudis, kuri paslepus mēģināja dīķos zvejot zivis, saņēma notveršanas gadījumā briesmīgu pērienu. Apkārt pilij bija iekārtots parks, kurā audzēja dažādus svešzemju kokus un krūmus.

²Par monenieku sauca muižas gājējus, kuri saņēma labību uztura vajadzībām. Viņi dalījās zirgu un kāju moneniekos. Zirdzinieki dalījās trīsdienniekos un sesdienniekos – tiem bija par nomu jākalpo trīs vai 6 dienas nedēļā.

Sesdienniekiem bija divas zemes, trīsdienniekiem viena zeme.

Latviešu zemniekiem līdz 1905. gada revolūcijai nav atļauts staigāt pa ceļu gar pili un pa pils parku. Gājējiem un braucējiem vajadzēja mest lielu līkumu apkārt pilij pa īpaši ierīkotu ceļu gar muižas kūtim un stalliem. No pils līdz Prāmja jeb Āža krogam Salacas senlejas stāvajā krastā bija ierīkots kājceliņš kungu pastaigai. Tur drīkstēja staigāt tikai kungi. Tauta šo kungu pastaigas vietu arī nosaukusi par “kungu celiņiem”. Vācu baronu un latviešu buržuāzijas valdīšanas laika aprakstos “kungu celiņi” dēvēti par “filozofu jeb prātnieku ceļu”, bet vietējie iedzīvotāji šādu nosaukumu nekad nav lietojuši. Arī mūsu dienās skaisto pastaigas vietu Salacas senkrastā vietējie iedzīvotāji sauc par “kungu celiņiem”. Tautas atmiņā arvien ir 1905. gada notikumi, muižas dedzināšana, revolucionārā cīņa, kura saistās arī ar “kungu celiņu” nosaukumu. Turpretim “filozofu jeb prātnieku” ceļa apzīmējums mēģina novērst domas no revolucionāriem notikumiem 1905. gadā.³

1905. gada revolūcijas priekšvakarā visur Latvijas skaistākās vietās pacēlās vācu baronu staltās pilis, kas uzskatāmi simbolizēja senseno kaklakungu, vācu baronu, saimniecisko un politisko varenību. Mazsalacas apkārtnē muižnieku zemes īpašumu bija daudz: Vecatē, Jaunatē, Mīlītē, Bauņos, Sēļos, Pantenē, Idū, Braslavā un citur. Katrā muižā strādāja desmitiem kalpu, kas dzīvoja trūkumā un apspiestībā kalpu māju šaurajos kambaros. Pēc 1861. gada buržuāziskajām reformām Mazsalacas apkārtnē izveidojās zināms turīgo zemnieku slānis, bet iedzīvotāju vairums bija bezzemnieki: sīkie rentnieki, kalpi, gājēji.

1905. gada priekšvakarā un revolūcijas laikā aktuāls jautājums bija par vācu baronu un mācītāju privilēģiju atcelšanu.

Kādas bija šīs privilēģijas?

Baroni bija atbrīvoti no vietējiem nodokļiem un dažāda veida klaušām. Darba zemniekiem un laukstrādniekiem bija jāpilda ceļa klaušas, šķūtis, arestēto pārvadāšana, skolu, slimnīcu, tiesu, baznīcu un darba nespējīgo uzturēšana.

Muižnieki valstij maksāja mazāku zemes ienākumu nodokli nekā zemnieki. Muižniekiem par desetinu bija jāmaksā 5,3 kap., zemniekiem – 13,9 kap.

Iepriekš jau atzīmēju baronu zvejas un medību tiesības, alus darīšanas un pārdošanas monopolu.

Ļoti svarīga feodālā privilēģija baroniem bija patronāta tiesības, tas ir – tiesības iecelt latviešu draudzēm mācītājus. Gluži dabiski, ka baroni iecēla savas tautības cilvēkus

³Pils un muižas aprakstu sniedzis pensionārs Ādams Luste; viņa tēvs Juris ilgu gadu bijis Valtenbergu muižas pasta vedējs. Ā. Luste mūža pēdējos gadus pavadīja Mazsalacas invalīdu namā, kur 1961. gadā nomira. Atmiņas glabājas tautas muzeja materiālos.

par mācītājiem, kuri savukārt aizstāvēja baronu, patvaldības un augošās buržuāzijas intereses.

Valtenbergu muižas pēdējie īpašnieki - baroni Fītinghofi bija ieprecējušies no Alūksnes. Viens no viņu radniekiem – Alūksnes barons Fītinghofs, atbildot zemnieku protestam pret vācu mācītāja iecelšanu, bija atbildējis: “Tikpat kā manām aitām nav jāzina, kādu suni es tām pieņemu, tāpat arī zemniekiem nav jāzina, kādu baznīckungu es viņiem ieceļu.”⁴

Mazsalacas barons šai ziņā rīkojās pēc tā paša principa. Kad 1898. gadā notika jauna mācītāja ievēlēšana, draudzes pārstāvji protestēja pret barona priekšlikumu iecelt vācu mācītāju. Neraugoties uz to, baznīcas patrons barons Fītinghofs panāca, ka 1898. gada 27. septembrī par mācītāju draudzē tika iecelts vācietis Fricis Grāve. Barons kopā ar mācītāju noteica visu draudzes dzīvi. Mācītājam piederēja skaista muiža Salacas krastos blakus baznīcai ar platību ne vairāk kā 50 ha. Mācītājs zemi izrentēja 7 zemniekiem, kuri maksāja renti mācītājam. Pārējie draudzes zemnieki mācītājam maksāja t. s. “sieciņus”. “Sieciņos” nesa graudus, cāļus, olas u.c. produktus. Pašā mācītāja muižā visus darbus veica kalpi. Mācītājs lielus ienākumus guva arī no reliģisko ceremoniju pildīšanas – kristībām, laulībām, bērēm, iesvētīšanām u.c.

Bez vācu baroniem un mācītājiem latviešu tautu māca arī cara patvaldības jūgs. Ap 80. gadiem carisms pastiprināti realizēja rusifikācijas politiku Latvijā. Visur oficiālā bija krievu valoda, tad vācu un pašā pēdējā vietā latviešu. Valsts amatus un administratīvos posteņus ieņēma krievu ierēdņi, vācu muižnieki un pilsētas vācu aristokrātijas pārstāvji.

Vācu baroni un mācītāji kavēja arī latviešu kultūras attīstību – vajāja latviešu demokrātisko literatūru, izglītības un kultūras organizācijas.

Kad XIX gadsimta 90. gados Latvijā sāka izplatīties marksisma idejas, tās drīz sasniedza Mazsalacu. Marksismu dedzīgi sāka studēt progresīvā inteliģence un centās to izplatīt tālāk. Jaunās, progresīvās idejas Mazsalacas miestīņā un apkārtnē pirmie izplatīja tautskolotāji. Baroni un mācītājs uzmanīgi vēroja šo kustību. Aizdomīgie skolotāji tiks apcietināti vai atlaisti no vietas. 1900. gadā žandarmi apcietināja valdības skolas skolotāju Mārtiņu Briedi un draudzes skolas skolotāju Viktoru Kaminski. Tāpat ir ziņas par skolotāja un Augusta Krastiņa apcietinājumu.⁵

1904. gadā Mazsalacas draudzes skolā strādāja Kuldīgas semināra audzēknis skolotājs Niedra. Minētais skolotājs mācību un audzināšanas darbā bija ieguvis lielu autoritāti. Skolas darbā Niedra bija parādījis savas simpātijas strādnieku kustībai. Tas

⁴J. Jansons (Brauns), Kopoti raksti, 1.sēj. Baltijas revolūcija, Rīgā, 1921. g., 37. lpp.

⁵V. Ļeņins. Raksti, 16. sēj. 230. lpp

nepatika mācītājam Grāvem un baznīcas priekšniekam, Idus baronam Numersam. Viņi pavēlēja skolas vadītājam Cukuram Reinim Niedru no darba atbrīvot. Niedru gan aizstāvēja skolu inspektors Bolotovs, bet barons panāca, ka Vidzemes gubernators Niedru no Mazsalacas izraidīja.⁶

Progresīvā intelīģence, neraugoties uz represijām, dedzīgi iesaistījās revolucionārajā kustībā.

1. P.Birkerta grāmatā “1905. gada revolūcijā cietušie Latvijas skolotāji”. Izd. Rīgā 1927. gadā 36-37. lpp. Briedis Mārtiņš, 86 un 73 lpp. Kaminskis Jēkabs, 214 un 78.lpp. Krastiņš Augusts.

Briedis Mārtiņš - Valmieras aprinķa Mazsalacas skolotājs. Pirmais apcietinātais un no vietas atlaistais skolotājs.

“Sociāldemokrāts” Nr.1, 1900. gadā, par šo apcietināšanu raksta 78.lpp.:

“No Rūjienas (Vidzemē) mums raksta, ka tur zilsvārči kratot un arestējot visu vasaru, kopā jūnija mēneša sākot. Izvandījuši Rūjienu, Mazsalacu, Pāli un vēl tālāk uz Jūrmalas pusi. Tad Limbažus, kur sevišķi ņēmuši uz graudu pilsētas skolas skolēnus, Dauguljos izrakņājuši visas siena kaudzes.

Apcietināti pirmās kratīšanās nav neviens, bet otrreiz kratot, apcietinājuši skolotājus Briedi un Bergsonu un trešo reizi kratot, apcietinājuši skolotājus Kaminski un Augustu Krastiņu. Kā denunciatus mūsu korespondents min Mazsalacas pasta priekšnieku Petcholdu un uradņiku Namatēvu.”

Briedis Mārtiņš, dzimis 1877. gada 16. martā, Kuldīgas aprinķa Zvārdes Iņņu mājās. Kā skolotājs darbojas Mazsalacas draudzes skolā un Risberga privātskolā Mazsalacā. Revolucionārā kustībā piedalījies 1897.–1900. g. Arestēts 1900. gada maijā un izsūtīts zem policijas uzraudzības uz 12 gadiem. Sevastopolē bijis 1901.-1903. gadā. Pēc tam atgriezies dzimtenē, bet izslēgts no skolotāju sastāva. Aizbraucis atpakaļ uz Krieviju, kur ņēmis dalību revolūcijas kustībā līdz 1907. gadam.

Tagadējā dzīves vieta Rīgā. Ziņas ir sniedzis personīgi pēc izpildītās anketas. (Ievācis: P. Birkerts, 29.3.27.)

2. Pensionāra Otto Zariņa atmiņas par 1905. gada revolūciju Mazsalacā. Mazsalacas tautas muzeja materiāli, pierakstītas 1961. g. aprīlī. Bijušais Mazsalacas draudzes skolas skolotājs Otto Zariņš dzīvo Cēsīs, Vaļņu ielā Nr. 17. dz.6. Tautas revolucionārā kustība Mazsalacā 1905. gada laikā.

⁶LKP CK Partijas arhīvs 35.f.,12.apr.,188.lieta,1.lpp

Cīņā par savu nākotni latviešu darba tauta ļoti aktīvi iesaistījās 1905.-1907. gada revolūcijā. V.I.Ļeņins, šo cīņu novērtējot, rakstījis: “Revolūcijas laikā latviešu proletariāts un latviešu sociāldemokrātija ieņēma vienu no vissvarīgākajām, pirmajām vietām cīņā pret patvaldību un visiem vecās kārtības spēkiem”.⁷

1905. gada revolūcijā izdalījās trīs uzplūdu periodi: janvārī – februārī; jūnijā – jūlijā; oktobrī – novembrī – decembrī. Valmieras apriņķī revolucionārā kustība spēcīgāk iezīmējās 1905. gada pēdējos mēnešos – novembrī un decembrī. Cīņu vadīja vietējās partijas organizācijas, kurām bija sakari ar centru Rīgā. Šai sakarā svarīgi uzzināt, kā izveidojusies partijas organizācija Mazsalacā.

Mazsalacas LSDS partijas pulcina izveidošanās.

Par nelegālā pulcina izveidošanos Mazsalacā savās atmiņās uzrakstījis skolotājs J.Mežs, šī pulcina dalībnieks: “1903. gadā te (Mazsalacā) nodibinājās nelegāla, 5 - 6 cilvēku liela sociāldemokrātiska grupa, kas sastāvēja no vietējās inteliģences”... un “iekļāvās Rūjienas sociāldemokrātiskās organizācijas “Liesma” sastāvā.”⁸ Tālākais vadības centrs bija LSDSP Vidienas organizācija, ar kuru tika uzturēti sakari. J.Meža atmiņās nav minēti pirmo pulcina dalībnieku vārdi. Par pulcina dalībniekiem stāsta laikabiedru atmiņas un nostāsti. Pēteris Birzgalis min šādus pulcina dalībniekus: Jāni Mežu, skolotāju Jāni Apsīti, Teni Zalcbergu, Rūdolfu Kirhenšteinu, A.Birkenfeldu. Viens no pulcina organizētājiem bija skolotājs Kārlis Bērziņš.

Partijas organizācijas darbs revolūcijas sākumā.

Mazsalacas sociāldemokrātiskā grupa revolūcijas sākumā bija izaugusi par diezgan lielu pulciņu, jo klāt bija nākuši jauni biedri. Pulcina darbība vispirms izpaudās nelegālās literatūras, sevišķi lapiņu, izplatīšanā. Mazsalacā, Vecatē un citur lielu satraukumu radīja vēsts par strādnieku apšaušanu Pēterburgā un Rīgā 1905. gada 9. un 13. janvārī. Mazsalacā un apkārtnē LSDSP biedri izplatīja Rīgā izdotos janvāra dienu uzsaukumus.⁹

⁷V. Ļeņins. Raksti, 16. sēj. 230. lpp

⁸LKP CK Partijas arhīvs 35.f.,12.apr.,188.lieta,1.lpp

⁹P.Birzgalis. Revolucionārā kustība Vecates apkaimē. 1905. gada revolūcijas dalībnieku atmiņas 170. lpp.

1905. gada vasara Mazsalacā pagāja samērā mierīgi. Partijas organizācija izplatīja uzsaukumus sakarā ar mobilizāciju, kur LSDSP CK aicināja iedzīvotājus aktīvi boikotēt mobilizāciju. 16. jūnijā, kad notika jauna rezervistu mobilizācija japāņu karam, valdības spirta monopolam un uradņika Namatēva dzīvoklim tika izdauzīti logi.

Uzbrukumi valsts degvīna tirgotavām notika arī 1905. gada augustā un septembrī. Pēteris Birzgalis atmiņās par to raksta: “1905. gada augustā ar plostiem no Rīgas mūsu pusē ieradās vairāki braši zēni. Tie Mazsalacā un Matīšos izdauzīja kroņa degvīna pārdotavas t.s. Monopolus. Mazsalacā tiem iznāca bruņota sadursme ar apkārtējo muižu pašaisardzībniekiem.”

Bruņoto sadursmi septembrī R. Cukurs Mazsalacas pagasta hronikā aprakstījis šādi: “26. septembrī ap vakaru no Matīšiem ierodas divi pajūgi, vienam priekšā četri, otram trīs zirgi. No pajūgiem izkāpj astoņi vīri. Šie paši, kas no Valmieras puses piebraucot jau Matīšos, izdemolējuši valdības monopola veikalu un ar revolvera šāvieniem smagi ievainojuši tirgotāju P. Klēģeru, kā arī sabojājuši telefona vadus un aparātus zirgu pasta stacijai Dronā. Par notikušo uzzinājis Bauņu barons dod steidzīgu ziņu uz Mazsalacu. Salacas tilta galā Mazsalacā ierodas jaunais barons ar diviem viesiem uz dažiem muižas ļaudīm. Bet pēdējie būdami bez ieročiem, uzdzirdējuši šāvienus, aizbēg. Arī baroni atstāj tiltu un dodas uz augšu, uz monopola tirgotavu, kur jau piebraukuši svešinieki. Notiek abpusēja apšaudīšanās. No šāvieniem izbiedētie zirgi sāk traktot, svešinieki salec ratos un aizdrāžas prom. Viņiem pakaļ vairs nedzenās. Tikai viens no tiem, kas nepagūst ielēkt ratiņos, bēgot nakti apmaldās un top pie Vecates prāmja no pakaļdzinējiem un no Rūjienas atsauktiem kazakiem savaņģots. Tomēr tam izdodas izbēgt no Valmieras cietuma un nozust.”¹⁰

LSDSP Mazsalacas organizācija uzņemas revolucionārās cīņas vadību.

1905. gada pavasarī un vasarā Mazsalacas sociāldemokrātu pulciņa darbība izpaudās galvenokārt lapiņu izplatīšanā un partijas ideju propagandā. Tautas masas tika pareizi informētas par notikumiem valstī. Tāpēc bija pēc lapiņu izplatīšanās vērojama tautas masu atsaucība. Piemēram, kad tika izplatīta lapiņa: “Nost ar mobilizāciju!”, valsts degvīna veikalam un uradņika dzīvoklim jauniesaucamie izdauza logus.

Pēc 1905. gada 17. oktobra manifesta LSDSP Vidienas organizācijas Mazsalacas pulciņš sāka darboties legāli. Pulciņa darbība īpaši aktivizējās, kad Mazsalacā ieradās

¹⁰R. Cukurs. Mazsalacas pagasta hronika 47.-48. lpp. Rokraksts. Glabājas Rīgā Valsts vēstures muzeja fondos.

LSDSP Centrālās Komitejas propagandists Krišjānis Bočs.¹¹ Vietējā partijas organizācija Krišjāņa Boča vadībā nostājās darba ļaužu masu atklātās cīņas priekšgalā.¹²

Krišjānis Bočs Friča d., dzimis 1875. gada 21. maijā Valmieras apriņķī Dīķeru pagastā (tagadējā Ķonu ciema teritorijā) kā rokpeļņa dēls. Mācījies vietējā pagasta skolā. 1898. gadā Krišjānis Bočs no Rūjienas pārnāk uz Rīgu, kur strādā kā podnieks Heflingera celulozes fabrikā Dinemindes ielā. Tur viņš noorganizēja sociāldemokrātu pulciņu un bija šī pulciņa vadītājs. Vēlāk Kr. Bočs aktīvi darbojās Jonatāna biedrībā.

Bočs izvirzījās kā teicams organizators, nodibina vairākus sociāldemokrātiskos pulciņus un tika izvirzīts par apakšrajona Priekšstāvi. Viņš dzīvi piedalījās pulciņu pārstāvju sapulcēs, organizēja meža sapulces un streikus, “Rīgas avīzes” izsmirdināšanu, piedalās atklātās ielu demonstrācijās. Par revolucionāro darbību Krišjānis Bočs tiek apcietināts un ievietots Rīgas centrālajā cietumā. 1905. gada oktobrī, pēc atbrīvošanas no cietuma, Kr. Bočs ierodas Mazsalacā.¹³

Pēc Krišjāņa Boča ierašanās Mazsalacā partijas organizācijā iestājās arvien vairāk jauni biedri. Krišjānis Bočs, Kārlis Bērziņš, skolotājs Jānis Apsītis uzaicināja partijā iestāties aktīvākos cilvēkus, kas atbalstīja revolūciju. Rēveles prāvas apsūdzības rakstā atzīmēts, ka “Salisburgā, Virša namā dzīvojošais Rencēnu pagasta zemnieks Kārlis Bērziņš sāka aģitēt sociāldemokrātiskās partijas garā un pierakstīja partijā jaunus biedrus, iekasējot biedru naudu 20 kap. apmērā. Partijā uzņemtās personas, lielākoties jauni cilvēki, nēsāja sarkanas lentītes un staigāja apbruņojušies. Starp citu, tādu ļaužu vidū bija ievēroti – Bērziņš Jēkabs (pazīstams ar pievārdu “Pasaules”), Gotolds Kangars, Ādams Nolbergs, Eduards Grāpis (Grāfs), Augusts Koncis, Jānis Martinsons, Pēteris Pētersons, Jēkabs Osītis, Jēkabs Lapsiņš, Jānis Meisters, Pēteris Tauriņš, Gustavs Tiliks, Augusts Namnieks, Hermanis Zilpaušs, Ādams Kruja, Antons Ergis, Gustavs Kaužēns un citi.”¹⁴

“Lielais streiks” un Rīcības komitejas vēlēšanas.

Mazsalacā varu pārņem rīcības komiteja.

Revolūcijas dalībnieks J.Mežs tautas masu kustību Mazsalacā 1905. gada novembrī un decembrī ir nosaucis par “lielo streiku”. Mazsalacā un tās apkārtnē sākās plašas tautas sapulces. Tās vadīja Krišjānis Bočs, kā partijas pārstāvis un spējīgs orators. Tautas sapulcēs vēl runāja skolotājs Jānis Apsītis, skolotājs students (abi no Valtenbergu pagasta

¹¹J. Mežs. Lielais striks Mazsalacā. 1905. g. revolūcijas dalībnieku atmiņas 11, 198.lpp. LVI 1956. g.

¹²J. Mežs. Mazsalacas lauksaimnieku kustība. LKP CK partijas arhīvi. Fonds Nr.35, apraksts Nr.12., lieta Nr. 177.

¹³R. Endrups un A. Feldmanis. 1 sējums. 1905. gada revolūcija. P. Stučkas redakcijā, 79.lpp.

¹⁴Apsūdzības raksts zemnieka Krišjāņa Boča, Kārļa Bērziņa, Jāņa Meistara, Jēkaba Osīša u.c. lietā, 1908. g. 1.lpp. Mazsalacas tautas muzeja materiāli.

skolas t.s. Raganas skolas), Jānis Muižnieks un Eduards Birzgalis. Krišjānis Bočs pēc ierašanās Mazsalacā pārcēlās uz dzīvi un darbojās Mazsalacas pagasta namā. (Tagad Mazsalacā, P.Birzgaļa ielā Nr. 4/6)¹⁵

LSDSP CK nosūtīja uz Vidzemi par Vidienas organizācijas pārstāvi jeb reprezentantu K.Grīnhofu ar pieņemtu vārdu "Ernests Kļaviņš". Viņš uzturējās Rūjienā un Mazsalacā, piedalījās tautas sapulcēs, vadīja rīcības komiteju vēlēšanas apkārtējos pagastos.¹⁶

Mazsalacas draudzē, kas aptvēra vairākus pagastus ar 18000 iedzīvotāju, sapulču dalībnieku skaits dažreiz pārsniedza vairākus tūkstošus.¹⁷

Oktobra beigās un novembra sākumā Mazsalacā notika četras lielas sapulces, kas beidzās ar plašām demonstrācijām. Pēc tam sapulču dalībnieki ziņas par pieņemtajiem lēmumiem iznēsāja pa mājām. Revolūcijas dalībnieki un laikabiedri vienmēr kā pirmo Mazsalacas notikumu vadītāju un organizētāju piemin Krišjāni Boču. Pēteris Birzgalis raksta: "Krišjānim Bočam... bija teicamas runas dāvanas, un viņš prata dziļi aizkustināt un aizraut klausītājus. Mēs, vecatieši, gājām uz Mazsalacas mītiņiem klausīties K. Boča dedzīgās runas. Mītiņi notika pat rudens negaisā uz klāja lauka."¹⁸ Tāpat Kr. Boču raksturo H.Zilpaušs, S. Nigulis, O. Zariņš., K. Students un daudzi citi. Mītiņu dalībniekus stipri iespaidojušas arī revolucionārās dziesmas, kuras dziedāt uzsācis Kr. Bočs. Dziedājuši "Mostieties, jūs darbaļaudis", "Ar kaujas saucieniem uz lūpām" un citas.

Mazsalacas draudzes skolas vadītājs Reinis Cukurs sākumā ieņēma nogaidošu nostāju, mēģināja izvairīties. Cukurs izpildījis draudzes priekšnieka barona Numersa pavēli par skolotāja revolucionāra Niedras atlaišanu, negaidot skolas inspektora atsaukumi, jau laikus meklējis Niedram vietnieku. Pirmajās tautas sapulcēs bija nolemts uzlikt R. Cukuram boikotu. Kad pēc tam draudzes skolā ieradās K. Bočs un J. Apsītis, Cukurs pieslējās sociāldemokrātiem, sāka uzstāties ar runām mītiņos. Mītiņi tolaik notika ļoti bieži, gan Saviesīgā biedrībā, gan uz klāja lauka. Kr. Bočs Kādā mītiņā teicis skolotājam O. Zariņam – "jāklusās, ko runā Cukurs, ka nesarunā aplamības".¹⁹

1905. gada 17. oktobrī Mazsalacas pagasta namā bija notikusi pagasta iedzīvotāju sanāksme, lai ievēlētu pagasta amatpersonas. Klātesošie pieņēma Jāņa Muižnieka ieteikumu nogaidīt kongresa lēmumus. Šajā sapulcē par Mazsalacas pagasta pārstāvjiem

¹⁵Apsūdzības raksts zemnieka Krišjāņa Boča, Kārļa Bērziņa, Jāņa Meistara, Jēkaba Osīša u.c. lietā, 1908. g. 2.lpp. Mazsalacas tautas muzeja materiāli.

¹⁶Bez cīņas nav uzvaras. Atmiņu un materiālu krājums par komunistiskās partijas organizāciju sākotni Latvijā. LVI 1963. g.,137,140lpp.

¹⁷1905. Gada revolūcijas dalībnieku atmiņas. 11 LVI 1956. g. J. Mežs. Lielais streiks Mazsalacā. 199.lpp.

¹⁸1905. Gada revolūcijas dalībnieku atmiņas 1, 171.lpp. LVI 1955. g. P. Birzgalis. "Revolucionārā kustība Vecates apvidū."

¹⁹Pensionāra Otto Zariņa atmiņas. Mazsalacas tautas muzeja materiāli.

uz Latvijas pagastu pārstāvju kongresu Rīgā 1905. gada 19. novembrī ievēlēja Jāni Muižnieku (no Jaunmuižnieku mājām) un pagasta rakstveža palīgu Jāni Lapsiņu.

Svarīgākie Mazsalacas tautas sapulču lēmumi.

Pirmā tautas sapulce Mazsalacā notika 1905. gada 30. oktobrī Saviesīgās biedrības telpās. Sapulce notika svētdienā. Bočs pēc dievvārda ienācis baznīcā, sauca, lai visi no turienes nākot uz tautas sapulci Saviesīgajā biedrībā. Lielā Saviesīgās biedrības zāle ātri pildījās ļaudīm. Drīz vien nebija nevienas brīvas vietas. Ar runām uzstājās Krišjānis Bočs, Kārlis Bērziņš un Jānis Meisters aicinot cīnīties pret patvaldību un muižniekiem. Runātājus atbalstot atskan saucieni: “Nost caru!”, “Nost ar muižniekiem un vācu mācītājiem!” Klātesošie nodzied dziesmu “Mostieties, jūs darbaļaudis!”

Tautas sapulču darba kārtībā svarīgākie jautājumi bija jaunās kārtības un pārvaldes organizēšana.

Pēc atgriešanās no Latvijas pagastu pārstāvju kongresa Rīgā vienā no tautas sapulcēm Jānis Muižnieks informēja iedzīvotājus par kongresā pieņemtajām rezolūcijām. Kongress uzdeva vispārējās vēlēšanās visur ievēlēt “rīcības komitejas”. Rīcības komitejās uzdevums bija nomainīt pastāvošās iekārtas amatpersonas. Mazsalacā rīcības komitejas vēlēšanas notika 1905. gada 30. novembrī.²⁰

Rīcības komitejas galvenais vadītājs bija Krišjānis Bočs. Rīcības komitejas sastāvā ievēlēja šādus revolūcijas dalībniekus:

Jāni Muižnieku – Jaunmuižnieku māju saimnieku.

Jāni Apsīti – Valtenbergu pagasta Raganu skolas skolotāju.

Teni Zalcbergu – Mazsalacas kurpnieku.

Kārli Studentu – Valtenbergu pagasta (Raganas skolas) skolotāju un citus.

Rīcības komitejai uzdeva vadīt revolucionāro kustību visos Mazsalacas draudzes pagastos. Rīcības komitejas sēdeklis atradās Valtenbergu pagasta namā, kur uzturējās arī Krišjānis Bočs. (Tagad Mazsalacā, P. Birzgaļa ielā Nr. 4/6).

Vecie ierēdņi un varasvīri tika atbrīvoti no amatiem. Nolēma boikotēt valdības iestādes un to pārstāvju rīkojumus. Nodibināja tautas tiesu. Pieņēma lēmumu par tautas milicijas radīšanu. 1905. gada novembra beigās Mazsalaca bija pilnīgi nonākusi

²⁰J. Mežs “Lielsais streiks” Mazsalacā. 1905. gada revolūcijas dalībnieku atmiņas. 11, LVI 1956. g., 199. lpp.

revolucionāru rokās. Rīcības komiteja bija jaunās revolucionārās varas pamats. 1905. gada beigās rīcības komiteju tīkls pārklāja visu Latviju.

Bez varas pārņemšanas jautājumiem sapulču dienas kārtībā bija jautājumi par skolu un baznīcu. Šai laikā vietējie skolotāji gatavojas doties uz skolotāju kongresu Rīgā, kuru sasauca LSDSP CK 10. novembrī, nolūkā demokratizēt skolas. Gatavojoties kongresam, Mazsalacā pulcējās skolotāji, lai pārrunātu svarīgākos uzdevumus. Skolotāji savas apspriedes noturēja Prāmja jeb Tilta krogā lielākajā zālē. Apspriedēs piedalījušies no Valsts elementārskolas Otto Zariņš, Cālīte, Kāziņa, Risberga, no draudzes skolas Nīmands un Cukurs, no Sēļiem Eizenbergs, no Pantenes Ozols, no Valtenbergu pagasta (Raganas) skolas Apsītis, Students, no Idus Kreics, no Braslavas Vidiņš, no jaunatnes Krieviņš. Skolotāji nolēmuši, ka uz kongresu brauks visi.²¹

Tautas sapulcē Mazsalacā nolēma pasludināt ticības brīvību, šķirt baznīcu no valsts un skolu no baznīcas. Tāpat nolēma no skolu programmas svītrot ticības mācību. Skolā nolēma iekārtot internātu ar brīvu kopēdināšanu un grāmatu apgādi. Līdzekļus tam paredz ņemt no tirgotājiem, māju un zemes īpašniekiem.²²

Pēc skolotāju kongresa Mazsalacas skolās sāka mācīt pēc jaunās programmas. Par galveno mācību priekšmetu ieveda latviešu valodu. No mācību priekšmetiem svītroja ticības mācību.

Bez tam tautas sapulce nolēma atstādināt no amata vācu mācītāju Grāvi un baznīcas telpas pārņemt tautas īpašumā. Mācītājs Grāve tūlīt nepakļāvās tautas sapulces lēmumam un turpināja sprediķot. 27. novembrī (1. adventē) baznīcā ieradās Krišjānis Bočs, skolotājs Students un citi rīcības komitejas locekļi. Viņi pieprasīja, lai Grāve tālāk baznīcas ceremoniju nepilda. Grāve tomēr dievkalpojumu notur līdz galam un pieprasa tautas nobalsošanu jautājumā par viņa palikšanu draudzē. Viņš cerēja uz reakcionāro saimnieku atbalstu. Tautas sapulce notika 28. novembrī. Tā nolēma atlaist mācītāju Grāvi un uzdeva paziņot, ka viņam 14 dienu laikā jāatstāj draudze. 2. decembrī Grāve ar ģimeni Mazsalacu atstāj. Rīcības komiteja pēc tam uzdevusi sprediķus noturēt skolotājam Cukuram. Pensionārs Otto Zariņš atceras, ka 1905. gada 18. decembrī Cukurs teicis sprediķi un J. Mežs spēlējis ērģeles. Sprediķi uzsākot, Cukurs teicis, ka viņš ar pelēkiem svārkiem varot tikpat labi runāt kā mācītājs ar melniem svārkiem. Sprediķi Cukurs noturējis tāpat kā mācītājs un beigās vēl aizlūdzis par ķeizaru. Arī Bočs bijis baznīcā un, dzirdot Cukura aizlūgumu par ķeizaru, kļuvis stipri neapmierināts. Vēlāk viņš Cukuram

²¹Pensionāra Otto Zariņa atmiņas. Mazsalacas tautas muzeja materiāli.

²²R. Cukurs. Mazsalacas pagasta hronika 49.–50. lpp Rokraksts. Glabājās LPSR Vēstures muzeja fondos.

pārmetis – tad jau Grāvi nav vajadzējis padzīt, ja Cukurs lūdzot par vācu ķeizaru tāpat kā mācītājs.²³

Trešais svarīgais jautājums tautas sapulcēs bija jaunu revolucionāru tautas orgānu radīšana Mazsalacas apkārtnes pagastos. Latvijas pagasta delegātu kongress Rīgā 1905. gada 19. novembrī ieteica veco pagasta valžu vietā visur dibināt revolucionārus pašvaldības orgānus. Tāpēc arī tautas sapulce nolēma jaunu revolucionāru kustību nodibināt Mazsalacas apkārtnes pagastos, atceļot vecās varas iestādes. Lēmumu nekavējoties izpildīja.

Jauna pārvalde tika ievēlēta Skulbergu pagastā (tagad Skaņaiskalns), Vecatē, Sēļos, Pantenē un citos pagastos.

Kā jau iepriekš atzīmēju, rīcības komitejas vēlēšanas vadīja LSDSP CK Vidienes organizācijas pārstāvis K. Grīnhofs – ar pieņemtu vārdu Ernests Kļaviņš. Savās atmiņās viņš atzīmējis, ka piedalījies rīcības komiteju ievēlēšanā Rūjienā, Valtenbergā, Burtniekos, Matīšos un citos pagastos.²⁴

Par rīcības komitejas ievēlēšanu Vecatē atmiņās stāsta Pēteris Birzgalis. Pagasta rīcības komiteju noorganizēt palīdzēja kāds Rīgas strādnieks, LSDSP biedrs. Sapulcējis aktīvākos revolūcijas atbalstītājus, viņš sasauca tautas sapulci. Runātāji izskaidroja 17. oktobra manifesta īsto jēgu, aicināja manifestam neticēt un nodibināt jaunu kārtību. Sasauca īpašu sapulci, lai vēlētu rīcības komiteju un tautas tiesu. Pieņēma lēmumu atcelt muižnieku privilēģijas un dot vienlīdzīgas tiesības visiem pagasta iedzīvotājiem. Rīcības komitejā ievēlēja Pēteri Birzgali no Mazvētrām. Pārējo locekļu vārdus P. Birzgalis nav minējis, tikai nosaucis komitejas, sociālo sastāvu (laukstrādnieks, rentnieks, saimnieks un saimniekmeita).²⁵

Tautas tiesā ievēlēja vienu saimnieku, vienu graudnieku un vienu sievieti - inteligenti. Līdz tam sieviešu ievēlēšana sabiedriskajos amatos bija nedzirdēta lieta. Tautas tiesa ievēlēja biedrus – Ernestu Teteri, J. Birzgali, Bertu Treimani, Apsīti, Natāliju Paegli un Rihardu Teteri.²⁶

²³Pensionēta skolotāja O. Zariņa atmiņas. Mazsalacas tautas muzeja materiāli 1961. g.

²⁴Bez ciņas nav uzvaras. Atmiņu un materiālu krājums par komunistiskās partijas organizāciju sākotni Latvijā. LKP CK Partijas vēstures institūts. LVI, 1963. g. 140. lpp

²⁵1905. gada revolūcijas dalībnieku atmiņas 1, 171. lpp. LVI 1955. g. P. Birzgalis. Revolucionārā kustība Vecates apkaimē.

²⁶Turpat, 171. lpp. P. Birzgaļa dzīves biedres E. Kampenuses atmiņās 1961. g. uzskaitīti augšā minētie tautas tiesas locekļu vārdi. Vecates tautas tiesas attēls publicēts albumā "1905-1907. gada revolūcija Latvijā". 41.lpp. LVI 1957. g.

Tautas tiesai neiznāca noturēt nevienu sēdi, toties rīcības komiteja darbojās aktīvi. No pagasta nama tika izmests valsts ērglis, ķeizara bildes un citi patvaldības atribūti. Rīcības komiteja sāka realizēt tautas sapulču lēmumus par pagasta saimnieciskās un sabiedriskās dzīves pārkārtošanu uz jauniem pamatiem.

Skulbergu kroņa pagastā (tagad Skaņkalnes ciema pagasta teritorijā) Rīcības komitejā tika ievēlēts Jānis Mežs no Vidusmežiem. Ievēlēja rīcības komiteju galvenokārt laukstrādnieki un mežstrādnieki. Jānis Mežs bija atlaists no skolas darba par progresīviem uzskatiem. 1905. gadā viņš strādāja par mežziņa palīgu meža valdē. Pagasta rīcības komitejas bruņotajos spēkos darbojās Lejas Ķīšu strādnieks Jānis Pedere un citi.

Bauņu pagastā pirmais mītiņš notika 1905. gada 13. novembrī. Paziņojumos par mītiņa nosaukumu bija teikts, ka to sasauca LSDSP. 1905. gada 25. novembrī Bauņu pagastā mītiņu vadīja Kļaviņš (Grīnhofs). Nolēma ievēlēt "Bauņu rīcības komiteju", ko arī izdarīja.

Rencēnu pagastā, rīcības komitejas vēlēšanas notika apmēram šajā pašā laikā. Tas pats notika arī citos pagastos.²⁷

Veco pagasta ļaužu vietā visur stājās tautas varas orgāni – rīcības komitejas.

Ceturtais svarīgais jautājums tautas sapulču dienas kārtībā bija muižnieku privilēģiju atcelšana. Tautas sapulcē nolēma atcelt šīs privilēģijas. Muižniekiem atņēma krogu turēšanas, medību un zvejas tiesības. Atcēla tiesības zemes īpašniekiem pārdot zemi. Tautas sapulcēs kalpi un algādži uzstādīja savas prasības. Tas radīja lūzumu zemes īpašnieku vidū, daļa kļuva pasīvi vai sāka pāriet reakcijas pusē.

Mazsalacas rīcību komitejas bruņoto spēku organizācija.

Īsā laikā pēc pirmās tautas sapulces Mazsalacas Rīcības komiteja noorganizēja tautas miliciju ar vairāk nekā 700 jātniekiem. Mazsalacas tautas milicijas vadītājs un organizētājs bija Krišjānis Bočs²⁸. Milicija uzņēma jaunus, spēcīgus cilvēkus – laukstrādniekus, amatniekus, arī revolucionāri noskaņotus saimnieku dēlus. Tajā ieskaitīja arī 1905. gada 1. novembrī iesaucamos rekrūtus. Par apbruņojumu tautas milicijai bija jā rūpējas pašai, konfiscējot ieročus muižās, kā arī vācot ziedojumus ieroču iegādei.

²⁷Apsūdzības raksts zemnieka Krišjāņa Boča, Kārļa Bērziņa, Jāņa Meistara, Jēkaba Osīša u.c. lietā, 1908. g. 22.lpp. Mazsalacas tautas muzeja materiāli.

²⁸1905. gada revolūcijas dalībnieku atmiņas 11, 199. lpp. J. Mežs. Lielais streiks Mazsalacā., LVI, 1956. g.

Par Mazsalacas tautas milicijas skaitlisko sastāvu ir dažas pretrunas publicētajā literatūrā. J. Mežs Mazsalacas tautas milicijas spēkus vērtēja uz 700 cilvēkiem. To apstiprina J. Krastiņš monogrāfijā “1905. gada revolūcija Latvijā” (LVI 1950. g. 203.lpp.). Arī LPSR vēsturē II sējumā minēts skaits ap 700 (LVI 1955. g. 257. lpp.)

LVI 1957. gadā izdotajā albumā “1905. gada revolūcija Latvijā” formulēts, ka “Rūjienas Mazsalacas tautas milicijā bija pāri par 600 vīru”. Rūjienas revolūcijas dalībnieks R. Šneiders savās atmiņās Rūjienas miliciju vērtēja skaitā ap 300 cilvēku.²⁹ LKP CK vēstures apcerējumos minēts, ka: “Rūjienā... LSDSP lauku centrs “Liesma” noorganizēja ap 600 cilvēku lielu tautas milicijas vienību, ko vadīja K. Bočs³⁰”. Minētos apcerējumos Boča darbība Mazsalacā un tautas milicijas spēku organizēšana nemaz nav pieminēta, iznāk, ka Kr. Bočs darbojies tikai Rūjienā.

LPSR vēstures muzeja sagatavotajā krājumā – albumā “1905. gada revolūcija Latvijā” (LVI 1957. g.) dota pareiza jautājuma nostādne: “Mazsalacas tautas miliciju vadīja un organizēja Krišjānis Bočs... Rūjienas tautas miliciju organizēja Emīls Āboltiņš.”

Par to, ka Krišjāņa Boča galvenā darbības vieta bijusi Mazsalaca, liecina arī cara tiesas apsūdzības raksts, kur par Krišjāņa Boča apmešanās un darbības vietu Mazsalacā nosauc Valtenbergu pagasta namu. Turpat arī teikts, ka “Salisburgas sociāldemokrātu organizācija uzturēja sakarus ar Rūjienas sociāldemokrātu organizāciju, kuras pārstāvis students Āboltiņš ieradās Salisburgā, lai abas organizācijas darbotos kopīgi”.³¹ Turpat tālāk Krišjānis Bočs ir apliecinājis, ka: “Trīs reizes ar Salisburgas miliciju patriotiskā demonstrācijā ierados Rūjienā.” Teikto apliecina arī tālākais revolucionāro notikumu apskats.

Pēc tautas milicijas noorganizēšanas tās dalībnieki atbrūvoja vietējo policijas uradņiku Namatēvu un pārņēma kārtības uzturēšanu savā ziņā. Tautas milicijas nodaļas pastāvēja arī pie kaimiņu pagastos izveidotajām rīcības komitejām. Šo rīcības komiteju bruņotie spēki sadarbojās ar Mazsalacas tautas miliciju. Piemēram, no Vecates rīcības komitejas tika norīkota daļa vecatiešu, kas prata lietot ieročus, Kr. Boča rīcībā. Pārējie pagastā izpildīja sardzes un sakarnieku pienākumus.³² Ja Krišjānis Bočs uzaicināja nosūtīt uz Mazsalacu bruņotos jātniekus no apkārtnējiem pagastiem, tad tie noteiktā laikā arī ieradās.

²⁹Turpat, 192. lpp.

³⁰LKP CK Latvijas vēstures apcerējumi. LVI 1961. g., 127.lpp.

³¹Apsūdzības raksts zemnieka Krišjāņa Boča, Kārļa Bērziņa, Jāņa Meistera, Jēkaba Osīša u.c. lietā 1908. g., 2., 11. un 23 lpp. Mazsalacas tautas muzeja materiāli.

³²P. Birzgalis. “Revolucionārā kustība Vecates apkārtnē”. 1905. gada revolūcijas dalībnieku atmiņas

29. novembrī Mazsalacā notika plašs mītiņš, kurā piedalījās arī tautas milicija – vairāki simtu vīru un 30 līdz 40 jātnieku, apbruņojušies ar dažādām šautenēm un zobeniem. Pensionārs Otto Zariņš stāsta, ka mītiņa dalībnieki šai reizē arī nofotografēti. Viens no milicijas darbiniekiem, tirgotājs Jēkabs Lielbārdis, nofotografēts zirgā ar kailu zobenu rokā. Pēc šīs fotogrāfijas soda ekspedīcija vairāk meklēja rokā revolūcijas dalībniekus.³³

Tautas milicijas spēku apbruņošanai vajadzēja iegūt ieročus. Lai nodrošinātu daļu tautas milicijas dalībnieku ar ieročiem, vajadzēja atbruņot Mazsalacas un apkārtnes muižniekus. Bez tam ieroču iegādei vāca naudu ziedojumu veidā. Muižnieku atbruņošanu izdarīja novembra beigās un decembra sākumā 1905. gadā.

1905. gada 22. novembrī revolucionāri Meisters, Balbieris, Kaužēns un Pētersons atbruņoja uradņiku Rozenbergu. Uradņikam atņemts zobens un revolveris. Uradņikam Mazsalaca jāatstāj. 1905. gada 4. decembrī Valtenbergu muižā ieradušies septiņi apbruņoti vīri, bruņojušies ar zobeniem un revolveriem un pieprasījuši, lai viņus ielaiž pilī, piedraudot neielaišanas gadījumā atklāt uguni. (Minētie vīri bijuši: skolotājs Students, Ergis, Tauriņš, mūrnieks Bērziņš ar iesauku Pasaules Bērziņš un Jānis Martinsons). Pilī revolucionāri atņēmuši baronam septiņas šautenes un revolveri.³⁴ Barons Fītinghofs deva solījumu revolucionārajai komitejai, ka neturēšot savā muižā karaspēku, ja tāds ierastos. Vecajam baronam Arnoldam Fītinghofam revolucionārā komiteja garantēja neaizskaramību.³⁵

1905. gada 5. decembrī Mazsalacā pēc Boča pavēles ieradās apmēram 200 apkārtējo muižu kalpi, pa lielākajai daļai zirgos, bruņojušies ar ieročiem. Pēc Krišjāņa Boča komandas, Antona Erga un rakstveža palīga Lapsiņa vadībā viņi devās uz apkārtējām muižām – Panteni, Sēļiem un Vecati (Otenhofu). Tur viņi izdarīja muižnieku dzīvojamo ēku kratīšanu un konfiscēja ieročus un munīciju. Pantenes muižā konfiscēta šautene un rapieris, Sēļu muižā šautene, divas ložu liešanas ierīces un viena patronu izgatavošanas mašīna. Vecatē – zobens, taure un patronas.

1905. gada 6. decembrī revolucionāri ierodas Braslavas muižā, kura piederēja baronam Ērikam Ceimernam. Kr. Bočs, A. Erglis, E. Krievs un A. Bundža izdarīja kratīšanu barona dzīvojamā mājā. Barons bija spiests parādīt ieroču glabātuvī, kur revolucionāri ieguva 6 šautenes, 3 revolverus un vairākas pātagas (pipkas). Kr. Bočs brīdināja, ja barons aicinās karaspēka nodaļu un dos karaspēka zirgiem barību, Braslavas muižu revolucionāri

³³Pensionāra O. Zariņa atmiņas. Mazsalacas tautas muzeja materiāli.

³⁴Apsūdzībās raksts zemnieka Krišjāņa Boča, Kārļa Bērziņa, Jāņa Meistera, Jēkaba Osīša u.c. lietā 1908. g. 6. lpp. Mazsalacas tautas muzeja materiāli.

³⁵R. Cukurs. Mazsalacas pagasta hronika 50. lpp. LPSR Vēstures muzeja fondos

nodedzinās. Šai pašā dienā tika atbruņota arī Urgas (Orgishofas) muiža, kura piederēja Edgaram Ceimernam. Šai muižā konfiscēja zobenu, šauteni un patronas.

1905. gada 7. decembrī revolucionāri A. Koncis, J. Bērziņš, J. Martinsons un M. Janelis arestēja policijas uradņiku Namatēvu, kurš bija atgriezies no atvaļinājuma un noturēja viņu Salisburgas pagasta nama aresta telpās divas diennaktis. Sakarā ar to, ka uradņiks bija no daudziem iedzīvotājiem aizņēmis naudu, bet parādus parasti neatdeva, Jēkabs Bērziņš sasauca pagasta namā visus, kam uradņiks parādā. Lai apmierinātu parādnieku prasības, tika nolemts pārdot zirgu, kuru uradņiks turēja muižā. Pēc tam uradņiku atbrīvoja, noņemot revolveri un divus zobenus un izraidot no Mazsalacas. Par kārtības sargu (uradņika vietā) tika nozīmēts mūrnieks Bērziņš.

Mazsalacas revolucionāri sadarbojas arī ar igauņu revolucionāriem. Naktī no 7. uz 8. decembri Mazsalacas pagasta lauku iedzīvotāji saņēma rīkojumu sapulcēties plkst. 10:00 no rīta uz ceļa pie Pērnavas apriņķa robežas. Bija jāierodas jāšus un apbruņotiem. Noteiktā laikā pie visiem, kuri, izpildot Kr. Boča rīkojumu, bija ieradušies, ekipāžā atbrauca Krišjānis Bočs. Viņam par kučieri bija Saarhofas muižas kalps Gustavs Nidermanis. Pēc tam visi devās uz Jerjanskas pagasta namu, kur bija sapulcējušies daudzi vietējie igauņu zemnieki. Kr. Bočs teica runu latviešu valodā, bet runu tulkoja Gustavs Nidermanis igauņu valodā. Bočs aicināja zemniekus nemaksāt muižnieku renti, neklausīt pavēlei dienēt karaspēkā un ieteica noorganizēt tautas miliciju. Pēc tam lielais igauņu zemnieku pulks, kopā ar latviešiem, kuri bija ieradušies no Mazsalacas, devās uz Saarhofas (Sāras) muižu, kura piederēja baronam Ungernam Šternbergam. Muižnieka dzīvojamā mājā iegāja Krišjānis Bočs, Gustavs Nidermanis, Eduards Grencs un Gustavs Melcs. Bočs bija bruņojies ar zobenu, bet viens no pavadoņiem ar revolveri. Pēc Boča pieprasījuma muižas īpašnieks atdeva 8 šautenes un 2 revolverus ar visu munīciju. Aizejot Bočs paziņojis, ka muižā kā sociāldemokrātiskās partijas pārstāvis paliks Gustavs Nidermanis. Viņa pienākums aizstāvēt muižu no kazakiem, melnās sotņas un citiem ienaidniekiem, bet, ja būs vajadzība, nekavējoši ziņot uz Mazsalacu. Atņemtos ieročus aizved uz Mazsalacu. Pēc latviešu revolucionāru aizbraukšanas muižā ieradās vietējie rentnieki un kalpi Gustava Nidermaņa vadībā un uzstādīja muižniekam savas prasības, paziņojot, ka prasību neizpildīšanas gadījumā streikošot. Ļaudis, kuri bija atnākuši uz muižu, tur dziedāja revolucionāras dziesmas.

1905. gada 12. decembrī Mazsalacā tika atbruņots arī uradņiks Kārlis Rezgalis, kurš brauca uz muižu. Vispirms atņēma zobenu, bet, kad Rezgalis no kabatas izņēma revolveri, arī to viņam atņēma.

Mazsalacas tautas milicija Kr. Boča vadībā atbruņoja vietējos muižniekus Mazsalacā, Pantenē, Sēļos, Vecatē, Braslavā, Idū, Urgā, Puikulē un Sāra muižā.³⁶

1905. gada decembrī revolucionāri atbruņoja Idus muižnieku Gvido fon Numersu. Muižā ieradās liels ļaužu pulks. Muižnieka dzīvojamā mājā iegāja Sēļu muižas strādnieks Liepa (soda ekspedīcija viņu nošāva), zemnieki Čoka un Rozenštrauhs. Viņi pieprasīja, lai barons atdod Mazsalacas baznīcas atslēgas. Fon Numerss bija Mazsalacas draudzes priekšnieks (pērminders). Barons atslēgas nedeva. Tad revolucionāri pieprasīja, lai izdod ieročus. Kad arī tos barons atteicās dot, izdarīja kratīšanu un vienā skapī atrada sešas šautenes, kuras tika konfiscētas. Idus muižnieka atbruņošanā piedalījās mazsalacieši – Ādams Nolbergs, Ergis un Pētersons.

Visus rīkojumus Krišjānis Bočs un citi partijas vadītāji realizēja ar uzticamu palīgu palīdzību. Šie uzticamie palīgi, kuri tika dēvēti arī par “Boča miesassardzi”, visur pavadīja viņus. Boča palīgu skaitā bija: Kangars, mūrnieks Bērziņš (ar iesauku Pasaules Bērziņš), Nolbergs, Meisters, Gusts Kaužēns, Ādams Jegors, Eduards Grāpis, Namnieks, Kruja, Zilpaušs, Koncis, Martinsons, Mārcis Janelis, Tauriņš, Lapsiņš, Kiršbaums, Osītis un Tīliks.

Visās muižās kalpu vidū partijas organizācijai bija savi pārstāvji, kuri izziņoja Kr. Boča pavēles no Mazsalacas par to, lai noteiktā laikā uz Mazsalacu tiktu nosūtīti apbruņoti vīri.

Muižnieku atbruņošana un rīcības komitejas pārkārtojumi tika veikti ātrā laikā. 1905. gada novembra beigās Mazsalacā vara bija pilnīgi pārgājusi revolucionāru rokās.

Muižniekiem un uradņikiem konfiscētie ieroči tika izlietoti tautas milicijas spēku apbruņošanai. Ieročus glabāja Valtenbergu pagasta namā. Ieročus pārzināja Jānis Martinsons, tīrīja, eļļoja un uzturēja kārtībā. Ieroču iegādei nauda tika vākta no iedzīvotājiem.

Mazsalacas revolucionāru sadarbība ar Rūjienas revolucionāriem.

Rūjienā, tāpat kā Mazsalacā, tautas revolucionārā kustība aktivizējās 1905. gada rudenī. Tautas brīvības cīņas vadīja LSDSP organizācija. Vispirms 1904. gadā Rūjienā nodibinājās nelegālais LSDSP pulciņš, bet 1905. gadā Rūjienā izveidojās sociāldemokrātu

³⁶Apsūdzības raksts zemnieku Kr. Boča, K. Bērziņa u.c. lietā, Rēvelē, 1908. g.

organizācija "Liesma".³⁷ Organizācijas dalībnieki bija Emīls Āboltiņš, Lūsis, Klucis, Birka, Bērziņš u.c. Galvenokārt tie bija kartonāžas un konditorejas fabrikas strādnieki.³⁸

"Liesmas" centrs sākumā atradās blakus tagadējam Rūjienas kultūras namam Upes ielā Nr. 11, zemā koka mājīnā. 1904. un 1905. gadā organizācija rīkoja meža sapulces, kas visbiežāk notika Cūkaušu priedēs un Kāpostiņu birzī. Bieži vien Rūjienā tika izplatītas proklamācijas. Masu revolucionārā kustība plašākos apmēros sākās ar 17. oktobra manifesta pasludināšanu. Rūjienas latviešu biedrībā tika rīkotas tautas sapulces, kuras izziņoja ziņneši. Uz tām nāca gan Rūjienas iedzīvotāji, gan kalpi no apkārtējām muižām. Visu revolucionāro kustību vadīja sociāldemokrātiskās organizācijas "Liesma" birojs, kas atradās Kalcenava mājā. Galvenie revolucionārās kustības organizētāji Rūjienā bija partijas biedri – Emīls Āboltiņš un Kļaviņš (LSDSP CK Vidienas organizācijas pārstāvis K. Grīnhofs – Taudziņš) no Rīgas. Kad 1905. gada 11. un 13. decembrī Rūjienā ieradās Krišjānis Bočs, viņš uzturējās Kalcenava mājā.

Rūjienas revolūcijas vadītājs Emīls Āboltiņš dzimis 1878. gadā Rūjienā, kalpu ģimenē. Tēvs pārticis no gadījuma darbiem – vasarā strādājis kā jumīķis, rudenī saimniekiem sukājis linus, bet ziemu braucis vezumniekos. Tēva tēvs bijis dzimtcilvēks. Lai dabūtu zemi, tēvs pārgājis pareizticībā un Rūjienas tuvumā saņēmis vienu vai divas desetīnas. Protams, ar tik mazu zemes gabalu nebija iespējams uzturēt ģimeni, tāpēc iztika bija jānopelna, kalpojot saimniekiem.

Astoņu gadu vecumā Emīls Āboltiņš uzsāk ganu gaitas, bet ziemā apmeklē pareizticīgo draudzes skolu, kur mācījies no 1887.-1890. gadam. No 1897.-1902. gadam mācījies pareizticīgo garīgā seminārā Rīgā, kur saņēmis stipendiju. Pēc tam sācis studēt Tērbatas veterinārajā institūtā, kur pabeidzis trīs kursus no 1902.- 1904. gadam. Revolucionārajā kustībā sācis piedalīties ar 1900. gadu skolēnu pulciņos Rīgā. Kā students bijis puslegālās institūta studentu korporācijas "Societas" priekšsēdētājs. 1902. gada oktobrī Emīls Āboltiņš iestājās nelegālajā soc. dem. Tērbatas partijas organizācijā. Sakarus ar Rīgu uzturējuši ar Kažmera (Popa) un Buševiča palīdzību. Sakari uzturēti arī ar Pēterburgas un Rēveles soc. dem. organizācijām.

1904. gadā par revolucionāru darbību Emīlu Āboltiņu arestē un iesloga Valkas cietumā, kur pavadā 8 mēnešus. No cietuma atbrīvo 1904. gada aprīlī slimības dēļ. Pēc atbrīvošanas no ieslodzījuma jādzīvo policijas uzraudzībā. Emīls Āboltiņš atgriežas dzimtajā pusē, kur aktīvi darbojas vietējās partijas organizācijā. 1905. gada maijā Emīlu

³⁷1905. gada revolūcija dalībnieku atmiņas 11, 192. lpp. R. Šneiders. Revolūcija Rūjienā. LVI 1956.ā. LVI 1956. g.

R. Reinis. Lauku centrs "Liesma". Maskavā, 1927. g. 20.lpp. Izdevniecība Politkatordznieks. Krievu valodā.

³⁸J. Āboltiņš. LSDSP Rūjienas organizācija. LKP CK Partijas arhīvs. Fonds 35, apr. Nr. 12., lieta Nr. 4.

Āboltiņu ievēl par LSDSP Rūjienas komitejas sekretāru. Par šo laiku Emīls Āboltiņš savā biogrāfijā uzrakstījis: “1905. gadā LDS CK uzdevumā vadīju zemnieku sacelšanos Vidzemes guberņā: - Valkas, Pērnavas, Valmieras un Felinas apriņķos. Sacelšanās centrs bija Rūjiena, tāpēc tiesas prāvai pēc revolūcijas sakāves bija apzīmējumi: - “Rūjienas process” un “Rūjienas Republika”.³⁹

Rūjienā, pēc 17. oktobra manifesta pasludināšanas vietējais pristavs ar garīdzniecību bija nolēmuši sarīkot svinīgu manifestāciju par godu caram. Rūjienas pulciņš nebija saņēmis nekādus norādījumus no centra Rīgā – Federatīvās komitejas, kā rīkoties pēc manifesta publicēšanas. Pulciņa biedri nolēma organizēt tautas sapulci stundu iepriekš tanī pat vietā, kur garīdzniecība un pristavs bija nozīmējuši manifestāciju. Bija tirgus diena. No laukuma Rūjienā sanākuši simtiem zemnieku un vietējie strādnieki. Lauksaimniecības biedrības zāle pildījās ar mītiņa dalībniekiem un drīz lielajā zālē nebija neviena brīva vietiņa. Mītiņa sākumā uzstājās tā saucamie tautas sociālisti – skolotājs Krauze un tirgotājs Lukstiņš. Viņi centās izskaidrot 17. oktobra manifesta “Lielo svētīgo nozīmi”. Krauze norādīja, ka jau tas vien, ka iespējams brīvi un netraucēti sapulcēties, liecinot, cik liels ieguvums strādniekiem un visai latviešu tautai esot cara manifests. Tādā pašā garā runāja arī tirgotājs Lukstiņš. Ar runu par “brīvu skolu” un jaunu mācības programmu uzstājās skolotājs Alberings. Šīs runas ilga vairākas stundas, taču mītiņa dalībnieki klausījās ar lielu interesi un pacietību. Pirmo reizi viņi dzirdēja atklāti pateiktus tik dedzīgus un kvēlus vārdus par brīvību, vienlīdzību un brālību.

Tad tribīnē kāpa Emīls Āboltiņš. Viņš nebija jūsmīgs orators, bet viņa vārdi skanēja vienkārši un saprotami, bez lieka patosa un frāzēm. Cara manifestā paredzētajiem vispārējiem solījumiem viņš pretī nostādīja dzīves patiesos apstākļus. Arī pārējie organizācijas biedri kritizēja cara valdības manifestu, kas darba tautai neko nesolīja un nedeķa.

Šajā tautas sapulcē nolēma atbruņot muižniekus un policistus un noorganizēt tautas miliciju. Lozungs par policijas atbruņošanu radās tieši pašā sapulcē, kad apmēram pēc pusotras stundas ieradās pristavs un uradņiki ar muižniekiem un mācītājiem, lai sāktu svinīgo manifestāciju par godu caram. Kad viņi ieraudzīja lielo tautas sapulci, dzirdēja revolucionārās runas un aicinājumus atbruņot policistus, tie aizsteidzās prom, jo baidījās uzsākt cīņu.

Tautas sapulcē tika ievēlēta revolucionārā rīcības komiteja, kuras sastāvā bija dažādu slāņu pārstāvji, kalpu priekštāvji, inteliģence, zemes īpašnieki. Rīcības komitejā ievēlēja Robertu Šneideru, Jāni Norvilu un viņa sievu, Podziņu u.c. Bez tam izveidoja

³⁹E. Āboltiņa biogrāfija. Mazsalacas tautas muzeja materiāli. Albums, 1905.-1907. gada revolūcija Latvijā. LVI 1957. g. 42. lpp.

revolucionārās cīņas štābu ar Emīlu Āboltiņu priekšgalā. Štāba vajadzībām tai pašā vakarā ieņēma telpas Saviesīgās biedrības namā. No sākuma Rīcības komiteja nodarbojās ar aģitāciju masām. Tad tika nolemts rekvizēt vietējo tipogrāfiju un izlaist uzsaukumus.⁴⁰

Nākamais pasākums bija lēmums par vietējās garīdzniecības tiesāšanu. Izlaida proklamācijas, kurās paziņoja, ka nākošajā svētdienā dievkalpojuma vietā tauta tiesās garīdzniecību. Visi, kas zināja mācītāja grēkus, tika uzaicināti piedalīties sapulcē. Uz tiesu sanāca vairāki tūkstoši rūjieniešu. Bija ieradušies četri garīdznieki – visu triju ticību pārstāvji. Rīcības komitejas locekļi uzstājās ar runām un norādīja, ka garīdznieki palīdz apspiest tautu. Runātāji minēja faktus, ka garīdznieki tikai tīko pēc laicīgās mantas, māna tautu un palīdz carismam. Visvairāk kritizēja luterāņu mācītājus. Jaunais luterāņu mācītājs, vietējā muižnieka dēls, uzstājās par to, ka tautai neesot tiesības spriest par mācītājiem. Sapulces dalībnieki to atspēkoja un pieprasīja baznīcas atdalīšanu no valsts.⁴¹

Rūjienā vara pilnīgi pārgāja Rīcības komitejas rokās. Drīz vien Rūjienā ieradās pārstāvji no apkārtējiem pagastiem un lūdza, lai Rīcības komiteja palīdz arī tur organizēt jauno kārtību. Rūjienas apkārtnes pagastos notika tautas sapulces, kuras ievēlēja Rīcības komitejas. LSDSP organizācijas “Liesma” birojs uz daudzām sapulcēm nosūtīja savus propagandistus.

Oleru ciemā dedzīgākais revolucionāro cīņu dalībnieks bija dzirnavnieks Fricis Nāzars. Pie Nāzara Oleros ieradās Emīls Āboltiņš un tika sasaukta tautas sapulce, kurā nolēma izveidot Rīcības komiteju. Komitejā ievēlēja 5 cilvēkus. Tāpat noorganizēja tautas milicijas nodaļu. Oleru ciems bija izveidots pēc dzimtbūšanas atcelšanas. Vietējais barons vēlējās, lai arvien pie rokas būtu lēts darbaspēks. Ciema iedzīvotāji bija bezzemnieki un zemi kartupeļu stādīšanai un sakņu dārziem bija spiesti rentēt no muižnieka par 10 rbļ. pūrvietā. Lielākā daļa iedzīvotāju šo renti atkalpojuši muižā.

Divu līdz triju nedēļu laikā plašajā Rūjienas apkārtņē nodibinājās jaunā iekārta. Jaundibinātās Rīcības komitejas pārņēma varu. Nolēma, ka muižas strādnieki strādās 8 stundas dienā un sargās muižas īpašumu kā visas tautas īpašumu. Daļa muižu īpašnieku bija aizbēguši. Jautājumu par muižu pārvaldīšanu vēl neizšķīra. Tika atceltas arī zemnieku ikgadējās rentes nomaksas muižniekiem.

Arī kalpi, kuri strādāja pie saimniekiem, pieprasīja, lai svētdienā viņus atbrīvo no lopu kopšanas. Rentnieki prasīja rentes atcelšanu. Strādnieku, laukstrādnieku un rentnieku prasību apmierināšana izsauca šķiru pretiltības saasināšanos starp zemes īpašniekiem un saimniekiem un laukstrādniekiem – rentniekiem no otras puses. Rūjienas

⁴⁰A. Paegle. Pa tautas brīvības cīņu takām Ziemeļvidzemē. LVI 1955. g., 17. lpp.

⁴¹A. Āboliņš. LSDSP Rūjienas organizācija 1905. gadā. LKP CK Partijas arhīvs. Fonds 35., apr. Nr. 12., lieta Nr. 4.

tautas miliciju organizēja Emīls Āboltiņš.⁴² “Rūjienas milicija bija labi organizēts, disciplinēts, ap 300 cilvēku liels, apbruņotu revolucionāru pulks” – savās atmiņās atzīmējis Roberts Šneiders.⁴³ Atsevišķas milicijas vienības vadīja biedri – Voldemārs Āboltiņš, Lukstiņš, Beilītis u.c.

Rūjienas tautas milicijas spēki uzstājās pret mobilizāciju un organizēja muižnieku atbruņošanu, lai iegūtu ieročus.

Novembrī un decembrī Rūjienā vairākkārt tika apturēti vilcieni, kas ar jauniesaucamiem rekrūšiem brauca no Rēveles uz Valku. Pie rekrūšu ešeloniem ieradās partijas aģitatori, kas aicināja rekrūšus atgriezties mājās. Rūjienā tika izplatītas gan ar roku rakstītas, gan hektografētas proklamācijas ar šādiem virsrakstiem: “Mašīnistu kungiem, kas ved jauniesaucamos” un “Jūs, biedri, mostieties!”

7. decembrī bruņota milicijas grupa, kuru vadīja Reins un Lukstiņš, izdarīja drosmīgu uzbrukumu 15 cilvēku lielai žandarmu grupai, kura pavadīja no Meizekilas uz Valku braucošo vilcienu ar jauniesaucamajiem. Rūjienas milicijas grupā bija 20 cilvēku. Alberings ar kādu važoni aizsūtīja uzaicinājumu, lai arī mazsalacieši piedalītos šai pasākumā, bet slikto ceļu dēļ mazsalacieši Rūjienā ieradās tikai otrā rītā, kad jau bija par vēlu. Lai labāk varētu sakaut žandarmus, rūjienieši izņēma stacijas tuvumā dzelzceļa sliedes. Reakcionāri par to bija paziņojuši uz Meizekilu, tādēļ vilciena sastāvs brauca pārāk lēni un Rūjienā pienāca nevis desmitos vakarā, bet četros no rīta. Reins ar Lukstiņu savus bruņotos spēkus novietoja aiz stacijas preču noliktavas un sāka vest sarunas ar žandarmi, lai atlaiž jauniesaucamos. Žandarmi uz sarunām neielaidās, bet atklāja šauteņu uguni. Šāva arī jauniesaucamo līdzbraucēji – 20 zaldāti. Revolucionāri šāva pretim, bet nakts tumsa stipri traucēja uzbrucējus un nebija iespējams ilgi cīnīties pret labi apbruņoto pretinieku. Tāpēc, kad bija notikusi ilgāka apšaudīšanās, kaujinieki atšaudoties pamazām atkāpās uz upi. Kādu revolucionāru – Groziņu – smagi ievainoja. Viņu ienesa stacijā. Pēc ilgākas apšaudīšanās žandarmi un zaldāti sēdās vilcienā un aizbrauca.⁴⁴ Rūjienas tautas milicija novembrī un decembrī organizēja uzbrukumus apkārtējām muižām, lai atbruņotu muižniekus un iegūtu ieročus.

18. novembrī grupa revolucionāru E. Āboltiņa un Reina vadībā organizēja uzbrukumu Tidnicai, Pērnavas apriņķī, kur bija sapulcējušies un nocietinājušies baroni no plašas apkārtnes. Uzbrukums bijis plānots kopā ar igauņu biedriem, bet kad rūjienieši

⁴²1905.-1907. gada revolūcija Latvijā. Albums. LVI 1957. g., 42. lpp.

⁴³1905. gada revolūcijas dalībnieku atmiņas, 11, 192. lpp. LVI 1956. g.

⁴⁴R. Šneidera atmiņas. Rūjienas vidusskolas novadpētniecības stūrītis.

ieradušies Meizekilā, igauņu pārstāvji nav bijuši pretim. Uzbrukums bijis jāizved rūjieniešiem vieniem.⁴⁵

Rūjienas revolucionāri, tāpat kā mazsalacieši, ļoti aktīvi atbruņojuši vietējos muižniekus novembra beigās un decembra pirmajā pusē.

1. Decembrī noticis uzbrukums Virķēnu muižai. Uzbruka 100 cilvēku, vairums ar koka šautenēm. Atņemti ieroči.

3. decembrī – Arakstei un Mockilai.

7. decembrī – apšaudīšanās Rūjienas stacijā ar žandarmiem.

11. decembrī – kopējie pasākumi ar mazsalaciešiem – Rūjienas policijas atbruņošana un parāde.

13. decembrī – kopējais karagājiens ar mazsalaciešiem uz Pērnavu.

Uzbrukumi: Heringshofai – Meizekilas tuvumā, Zeierhofai 3 reizes, Henzelhofai, Oleriem un Paipsu muižai.

19. decembrī – Polļu muižai.⁴⁶

Tāds īsumā ir tautas milicijas bruņoto spēku darbības uzskaitījums. Muižnieku atbruņošana prasīja arī upurus – piemēram, uzbrūkot Polļu muižai, notikumi risinājās šādi - pēc Roberta Šneidera atmiņām:

“Tā kā tuvākā apkārtnē, meklēdami ieročus, jau bijām apstaigājuši visas muižas, tad nolēmām doties uz Polļites muižu, kas atradās uz Igaunijas robežas. Bijām pieraduši, ka muižās nesastapām nekādu pretestību, un tāpēc arī šoreiz gājām bez sevišķas sagatavošanās. Gājām ap 20 vīru liels pulciņš. Taču te mūs sagaidīja citādi. Muižā jau zināja par mūsu tuvošanos, un, kad mēs nonācām pie tās, no pils logiem uz mums atklāja uguni. Pils durvis un logi bija aizbarikādēti. Mēģinājām piekļūt pilij, pielietojot kara viltību – sameklējām siena vezumu un, stumdami to pa priekšu un slēpdamies aiz tā, tuvojamies pilij. Kad vezums jau bija pie pašas pils, muižas aizstāvji, šaudami no otrā stāva logiem, nošāva trīs mūsu biedrus – Mellupu, Praudiņu, Osi un vairākus ievainoja. Bijām spiesti atkāpties. Nolēmām šeit atgriezties, rūpīgāk sagatavojusies.”⁴⁷

Tā izveidojās “Rūjienas republika”.

⁴⁵R. Reinis. Lauku centrs “Liesma”. Izd. Politkatordznieks Maskavā.

⁴⁶Turpat.

⁴⁷ 1905. gada revolūcijas dalībnieku atmiņas, 1927. g. 89. lpp., 11, 193.-194. lpp. 1956

Mazsalacas un Rūjienas tautas milicijas spēku kopējie pasākumi

1905. gada 11. un 13. decembrī.

Starp Mazsalacas un Rūjienas revolucionāriem nodibinājās cieši sakari. Rūjienas revolucionāru vadītājs E. Āboltiņš bija ieradies Mazsalacā, lai kopēji ar Boču norunātu sadarboties.⁴⁸ Mazsalaciešiem un rūjieniešiem bija sakari arī ar igauņu revolucionāriem. Iepriekš jau bija apraksts par Kr. Boča ierašanos Sāras muižā. Rūjienieši vairākkārt sastapās ar ievērojamo igauņu revolucionāru skolotāju Jaanu Sihversu un citiem vadītājiem. Decembra sākumā Rūjienā ieradās delegācija no Pērnavas un lūdza, lai palīdzot jaunās iekārtas organizēšanā. Igauņu biedri stāstīja, ka Pērnavas garnizona zaldāti esot labi saagītēti un revolucionāru uzbrukuma gadījumā daudzi bez cīņas nolikšot ieročus.⁴⁹

Rūjienieši uzaicināja pasākumā piedalīties mazsalaciešus, lai ar apvienotiem tautas, milicijas spēkiem atbruņotu Rūjienas policiju un pēc tam dotos uz Pērnavu. Apvienošanās diena bija nozīmēta svētdiena – 11. decembris. Šai dienā pēc Kr. Boča rīkojuma Mazsalacā sapulcējās daudzi revolucionāri, kuri ieradās norādītajā vietā jāšus, bruņojušies ieročiem. Bočs paziņoja, ka viņam jādodas uz Rūjienu, kur vajadzēs atbruņot Rūjienas policiju.⁵⁰

Mazsalacas jātnieki diezgan ātri veica 23 km lielo attālumu no Mazsalacas līdz Rūjienai. Tur viņus svinīgi sagaidīja rūjienieši. R. Reins par šo tikšanos rakstīja: “Mūsu kājnieki ar mūziku un dziesmām izgāja pretim Mazsalacas jātniekiem, apvienojās vienā grupā un abas nodaļas ieradās Rūjienā. Mazsalacas un apkārtnes zemnieki un strādnieki bija bruņojušies medību bisēm, pistolēm un zobeniem.”⁵¹

Apvienotās Mazsalacas un Rūjienas milicijas daļas ar mūziku un sarkaniem karogiem gāja pa pilsētas ielām. Pēc tam notika policijas atbruņošana. Par atbruņošanas norisi R. Reins citē dokumentu:

“Ap pulksten 15. liela daļa revolucionāru, apbruņoti kājnieki un jātnieki, sapulcējās pie mājas, kur atradās apriņķa policijas priekšnieka jaunākā palīga kanceleja un dzīvoklis. Lielākā daļa no atnācējiem palika uz ielas, bet daži desmit cilvēku iegāja mājas pagalmā un no turienes Pžialgovska kunga dzīvoklī un kancelejā. Pžialgovska, viņa sievas, kancelejas darbinieku un kalpotāju klātbūtnē revolucionāri, neskatoties uz apriņķa

⁴⁸Apsūdzības raksts zemnieka Krišjāņa Boča, Kārļa Bērziņa, Jāņa Meistera, u.c. lietā 11. lpp., 1908. g. Mazsalacas tautas muzeja materiālos.

⁴⁹A. Āboltiņš. LSDSP Rūjienas organizācija 1905. gadā. LKP CK Partijas arhīvs. Fonds 35, apr. Nr. 12., lieta Nr. 4

⁵⁰Apsūdzības raksts zemnieka Krišjāņa Boča, Kārļa Bērziņa u.c. lietā, 11. lpp.

⁵¹R. Reinis. Lauku centrs “Liesma”. Izd. Politkatordznieks Maskavā. 1927. g. 33. lpp.

priekšnieka jaunākā palīga protestiem, izdarīja kratīšanu dzīvoklī, kancelejā un pat saimniecības ēkās, meklējot ieročus. Viņi paņēma visus šajās telpās atrastos ieročus – šautenes, revolverus, patronas u.c. Tālāk tika atbruņoti trīs uradņiki un unteroficietis Kovaļka.”⁵²

Kad policija bija atbruņota, Rūjienas ielās notika svinīgs gājiens, kam sekoja mītiņš un parāde. Parādes gājienā piedalījās Mazsalacas jātnieki un Rūjienas kājnieki. Skanot pūtēju orķestra mūzikai parādes darbinieki ar Kr. Boču priekšgalā svinīgi soļoja pa Rūjienas ielām uz parādes laukumu. Parāde notika vecajā “Zirgu tirgus laukumā.” Kopīgi rīkotajā mītiņā revolucionārās cīņas štāba priekšnieks Emīls Āboltiņš pasludināja, ka Rūjienā un Mazsalacā, kā arī šo pilsētu apkārtnē, visa vara atrodas strādnieku un zemnieku rokās, un ka blakus šai varai nepastāv nekāda vara.⁵³

Par apvienotās tautas milicijas priekšnieku iecēla Krišjāni Boču. Pretinieki Boču dēvēja par “zemnieku ģenerāli”. Mītiņa dalībniekus nofotografēja toreizējais Rūjienas fotogrāfs Gusts Kalcenaus. Attēlā Krišjānis Bočs redzams uz brūna, stalta zirga ar policijai atņemto zobenu pār plecu vienības priekšā. Pēc iespaidīgās kopīgās parādes revolucionāri sagrāba savās rokās Rūjienas, Pērnavas šaursliežu dzelzceļu un nelaida pa to kara ešelonus.

Kopējais karagājiens uz PĒRNAVU

1905. gada 13. decembrī Kr. Bočs bija devis rīkojumu, lai no visiem Mazsalacas apkārtnes pagastiem un muižām viņa rīcībā tiktu atsūtīts noteikts skaits tautas miliču. Šo rīkojumu izpildīja bez ierunām, un mazsalacieši no jauna apbruņoti ieradās Rūjienā. Tur kopā ar Rūjienas miliciju notika rūpīga gatavošanās karagājenam uz Pērnavu. Brīvprātīgo, kas pieteicās, bija apmēram 600 cilvēku.⁵⁴ Pulcēšanās notika lauksaimniecības biedrības telpās. Emīls Āboltiņš atnācējiem paskaidroja, ka vispirms būs jābrauc uz Tidnicas muižu, lai atņemtu muižniekiem ieročus. Kareivji, kas tur atrodoties, ieročus atdošot labprātīgi, bet ar muižniekiem iespējama apšaudīšanās.

Kad viss bija kartībā, E. Āboltiņš paziņoja – “Lai brauc visi, kam nav bail par savu dzīvību” un pavēlēja pielādēt ieročus. Tautas miliči nostājās slēgtā ierindā. Krišjānis Bočs un Emīls Āboltiņš ieņēma vietas kolonas priekšgalā. Ar sarkaniem karogiem un revolucionārām dziesmām tautas bruņotie spēki braši soļoja uz staciju. Tur viņus gaidīja

⁵²R. Reinis, Lauku centrs “Liesma”. Izd. Poltkatordznieks, Maskavā. 34. lpp. – Kara prokurora, apakšpulkveža Pavlova apsūdzības runa.

⁵³A. Paegle, pa tautas brīvības cīņu takām Ziemeļvidzemē. LVI 1955. g. 18. lpp.

⁵⁴1905. gada revolūcijas dalībnieku atmiņas 11, 1956. g. LVI, 196. lpp. R. Šneiders. “Revolucionārā Rūjiena”.

vilciens ar 15 vagoniem, kuru priekšgalā bija divas lokomotīves. Vilcienu bija atsūtījuši igauņu revolucionāri (skolotājs Sihverss). Vilcienā atradās arī atsevišķs vagonš, kur novietojās ārsts un sanitāri. Līdzī bija arī nepieciešamie medikamenti.

Pēc Āboltiņa, Lukstiņa, Krauzes un Boča pavēles apbruņotie vīri, skaitā 600 – 700 cilvēki, novietojās vagonos.⁵⁵ Pirms aizbraukšanas notika mītiņš. Īsu uzrunu teica Krišjānis Bočs. Emīls Āboltiņš paziņoja, ka Pērnavas reidā stāvēt kuģis ar ieročiem, kas domāti revolucionāriem, bet, lai tos dabūtu, būšot nepieciešams atbruņot Pērnavas garnizonu un policiju. Oleru rīcības komitejas vadītājs Nāzars novēlēja atgriezties ar spožu uzvaru.

Pirmajā lielākajā igauņu stacijā Meizekilā karagājiena dalībniekiem pievienojās igauņu revolucionāri. Vilcienam piekabināja vēl divus vagonus. No igauņu depo strādniekiem Meizekilā bija saformēta 100 – 120 cilvēku liela miliču nodaļa, sadalīta trīs grupās. Vispārējā vadība pār jaunpienācējiem bija Kr. Bočam un E.Āboltiņam. Meizekilā tika atbruņoti vietējie varas vīri.

Uzbrukums Tidnicas (Polingoff) muižai

Pērnavas aprinkī.

No Meizekilas vilciens ar revolucionāriem brauca tālāk uz Pērnavu. Tidnicas stacijā bija nepieciešams uzzināt, vai ceļš tālāk ir brīvs. Revolucionāri tāpēc nosūtīja izlūkot vienu lokomotīvi ar vairākiem pavadoņiem. Visi atbraucēji izkāpa no vagoniem un gatavojās gājenam uz Tidnicas muižu. Uzbrukumu vadīja Krišjānis Bočs un Emīls Āboltiņš. Latviešu un igauņu revolucionāri aplenca muižu. Muižu ieņēma un pārmeklēja. Muižniekam konfiscēja vairākas šautenes un munīciju. Igauņu biedri bija paņēmuši vecu misiņa lielgabalu un bija mēģinājuši šaut. Kamēr šāvuši ar biszālēm, gājis labi, bet, kad ielikta lode, lielgabals sasprādzis. Muižas pārmeklēšanas laikā piebraucis vietējais mežsargs un no jauna izcēlusies apšaudīšanās.

Brauciens uz Pērnavu jāatcel.

Izlūki pa to laiku bija noskaidrojuši, ka dzelzceļa līnija uz Pērnavu vairākās vietās izjaukta. Nebija ieradušies arī Pērnavas pārstāvji. Pērnavā atradās vairāki pulki labi bruņotu zaldātu, nepietiekamā bruņojuma dēļ nebija iespējams uzņemties cīņu. Lielu laiku prasītu arī dzelzceļa līnijas izlabošana. Apsprieduši stāvokli, revolucionāri nolēma atgriezties atpakaļ. 14. decembra rītā vilciens atgriezās Rūjienā.

⁵⁵R. Reinis. Lauku centrs "Liesma", krievu val. Izd. Politkatordznieks Maskavā, 1927. gads. 51. lpp.

Pēc dažām dienām Rūjienas revolucionāri uzsāka gatavošanos jaunam karagājienam uz Pollites muižu. Sapulcējās daudz cilvēku. Nolēma, ja pili nevarēs ieņemt, to nodedzinās. Šai laikā pienāca ziņa, ka Rūjienai tuvojas soda ekspedīcija. Bočs vēl steigā izlaida vairākus uzsaukumus, kuri novilkti uz rotatora un izplatīti apkārtējās muižās. Tajos bija teikts – ja baroni pieturēs savās muižās kazakus, dragūnus vai citas soda ekspedīcijas daļas, muižas bez žēlastības tiks nodedzinātas. Krišjānis Bočs pēc tam partijas uzdevumā ieradies Rīgā un bija gaidāms atpakaļ 21. vai 22. decembrī.

Soda ekspedīcijas ierašanās.

Soda ekspedīcijas terors Rūjienā.

Rūjienas un Mazsalacas tautas milicija īsā laikā kļuva tālu pazīstama. Tās taktika bija aktīva, uzbrūkoša. Revolucionārās tautas bruņotais spēks Mazsalacā bija 700, Rūjienā 300 labi disciplinētu un ieročiem apbruņotu vīru. Mazsalacā un Rūjienā, kā arī plašā apkārtnē visa vara pārgāja revolucionārās tautas rokās.

Cara patvaldība, atjēgusies no pirmajām bailēm, mobilizēja reakcionāros spēkus, atteicās no 17. oktobra manifestā solītajām demokrātiskajām brīvībām un pārgāja uzbrukumā. Visā Latvijā sāka trakot soda ekspedīcijas. Ziemeļvidzemes nomierināšanai sūtītā ģenerāļa Orlova soda ekspedīcija kādu laiku kavējās Valkā un izstrādāja plānu revolucionārās Rūjienas ieņemšanai. Pēc ģenerāļa Orlova datiem, revolucionāru armija sastāvēja no 12000 jātniekiem un 10000 kājniekiem.⁵⁶ Protams, tas bija stipri pārspīlēti.

Decembra vidū no Valkas uz Rūjienu pa šaursliežu dzelzceļu sāka virzīties Orlova soda ekspedīcijas karaspēks. Tas pārvietojās ļoti uzmanīgi. Vilciena sastāvam pa priekšu jāja prāva jātnieku izlūku grupa. Kaut gan ceļā nekādi šķēršļi negadījās, tomēr piesardzības labad ešelonu apturēja Piksāru stacijā – 15 kilometrus no Rūjienas. Tālāk daļa karaspēka virzījās uz Rūjienu pa dzelzceļa stigu, daļa pa zemes ceļu. Laukos, apkārt pilsētiņai, valdīja miers un klusums. Tas vēl vairāk satrauca soda ekspedīcijas vadītājus.

20. decembrī soda ekspedīcija nonāca pie Rūjienas. Miers un klusums tai likās aizdomīgs, tāpēc ģenerālis Orlovs drošības dēļ pavēlēja uz mierīgo, neaizsargāto pilsētu atklāt lielgabalu uguni. Viens šāviņš nokrita uz tirgotāja Boša pirts, divi citi sprāga virs pilsētiņas. Pēc artilērijas apšaudes nodaļas priekšnieks iesniedza Rūjienai ultimātu – izdot astoņus revolucionārās kustības vadītājus, tai skaitā Āboltiņu un Boču un atbrūņot 8000 strādnieku, bet ieročus nodot soda ekspedīcijai. Šo prasību neizpildīšanas gadījumā piedraudēja Rūjienu noslaucīt no zemes virsas. Vietējā buržuāzija, soda ekspedīcijas draudu iebiedēta, nosūtīja pie soda ekspedīcijas vadības delegāciju ar pareizticīgo

⁵⁶ R. Reinis. Lauku centrs "Liesma", Maskavā, 1927. g. 42,46,56. lpp.

draudzes mācītāju Kārkliņu priekšgalā. Delegācija paskaidroja, ka nekādu 8000 apbruņotu strādnieku Rūjienā neesot. Tad ekspedīcijas priekšnieks pavēlēja izkārt visās mājās baltus karogus, tikai pēc tam nodaļa iegāja Rūjienā.

Tūlīt pēc ienākšanas Rūjienā sākās aresti, kratīšanas, aizbēgušo revolucionāru mantu dedzināšana. Astoņus revolūcijas vadītājus, kurus sākumā pieprasīja soda ekspedīcija, neatrada, tāpēc apcietināja citus revolūcijas dalībniekus. Vēl tagad vecie Rūjienas iedzīvotāji atceras, ka tirgus laukumā, kur tagad paceļas Ļeņina piemineklis, cēlušies lieli dūmu mutuļi un atskanējušas ļaužu vaimanas, kad tie redzēja sadegam visu iedzīvi. Soda ekspedīcija Rūjienas tirgus laukumā sameta kaudzē un sadedzināja “tautas sociālista” Lukstiņa ādu veikala preces un dzīvokļa iekārtu.

Pirmos apcietinātos soda ekspedīcijas zaldāti sita ar nagaikām, neskatot vai acs, vai galva. Rīcības komitejas loceklis Jānis Norvilis dabūja 25 sitienus. Tikpat daudz saņēma arī Roberts Šneiders, Rihards Ozoliņš un citi. Apcietinātos novieto Eriņu muižas tumšajos pagrabos, kur notur vairāk nekā nedēļu, tad nosūta uz Valku un tālāk uz Pleskavu. Valkā apcietinātie dzīti caur stroju. Kas varējis ātrāk paskriet, dabūjis mazāk sitienu. Bijušais reālskolnieks Roberts Ozoliņš pakritis un sasists asiņains. Pleskavā nelielā cietuma kamerā ieslodzīti 47 apcietinātie, starp tiem 26 skolnieki, studenti un nepilngadīgie.

Pēc soda ekspedīcijas rīkojuma, par biedinājumu rūjieniešiem, bez iepriekšējas izmeklēšanas, tika nošauts mazsalacietis galdnieks Jānis Golde, kas dzīvoja Rūjienas pagasta Kārķēnu mājās. Goldi nodevis mājas saimnieks Kārķēns, apsūdzot, ka viņš pagatavojis koka lielgabala modeli, kuru demonstrējis Rūjienas biedrības namā tautas milicijas dalībniekiem. Vietējie reakcionāri viņu ienīda progresīvo uzskatu dēļ. Golde bijis aktīvs tautas milicijas dalībnieks. Agrā rīta stundā Golde tika pa Virķēnu ceļu aizvests līdz Rūjienas nomalei un tur ar virvēm piesiets pie neliela vītola. Klāt bijis arī mācītājs. Golde mācītāja svētību nav pieņēmis. Tad zaldāti pēc oficiera komandas nostājušies frontē un uz Goldi raidījuši trīs zaves, pēc kurām viņš saļimis. Tuvāko biedru un, piederīgo pavadīts, Golde apbedīts Mazsalacas kapos, kur viņam uzcelts piemineklis.⁵⁷

Tagad Rūjienā saudzīgām rokām tiek kopts “Goldes vītols” kā seno, asiņaino dienu liecinieks. Zem vītola 1946. gadā uzlikts neliels granīta piemiņas akmens, kurā iecirsti vārdi: “1905. gadā kritušajam Jānim Goldem – dzimis 1884. gadā.”

Decembra beigās soda ekspedīcija arestēja 35 gadus veco Pēteri Nāzaru. Viņu uzrādīja vietējais barons Krīdeners, un soda ekspedīcija uz vietas nošāva. Nāzars bija

⁵⁷Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata, 1. sējums. Maskavā, 1933. g.; 473. lpp.

revolucionārās rīcības komitejas loceklis. Rūjienieši, runājot par 1905. gadu, atceras priedi, pie kuras tika nošauts Nāzars.⁵⁸

Soda ekspedīcijas terors Mazsalacā.

Naktī no 19. uz 20. decembri ziņnesis no Rūjienas partijas organizācijas paziņoja Mazsalacas pulciņam, ka no Valkas pa dzelzceļu Rūjienā ieradusies liela soda ekspedīcijas nodaļa (19. decembrī plkst. 17:00) un milicija no pilsētiņas atkāpusies. Nekavējoši tika sasaukta uz apspriedi Mazsalacas revolucionārā rīcības komiteja un tie partijas biedri, kas atradās Mazsalacā. Apspriede notika Mazsalacas pagasta namā. Atzina, ka ar tik vāju apbruņojumu, kā medību šautenēm un brauniņiem, nav iespējams stāties pretim organizētam karaspēkam. Nolēma atteikties no atklātas bruņotās pretošanās. Ieroči un munīcija tika noslēpti tik konspiratīvi, ka vēl ilgi pēc revolūcijas apspiešanas policija un spiegi meklēja pēc ieročiem un to slēpējiem. Nolēma, ka aktīvākiem revolūcijas dalībniekiem nekavējoties jānoslēpjas vai nu attālākās mājās vai arī jāaizbrauc.

20. decembrī, kad mazsalacieši bija uzzinājuši par soda ekspedīcijas tuvošanos, vairums tirgotāju un māju īpašnieku uzvilka baltus karogus. 21. decembrī ap plkst. vieniem pēc pusdienas (apsūdzības rakstā minēts 22. decembris), no Rūjienas puses Mazsalacā iejāja dragūnu nodaļa – 70 jātnieki, bruņoti ar diviem lauku lielgabaliem. Ceļu rādīja abi atceltie miesta uradņiki un barons Oskars Fītinghofs. Lielgabalus drošības pēc atstāja ārpus Mazsalacas pie Inča mājām.

Barons bija rīcības komitejai devis rakstisku solījumu, ka neturēšot muižā karaspēku un atteicās no dzimtkunga tiesībām. Tauta viņam noticēja. Vecajam baronam Arnoldam Fītinghofam tika garantēta neaizskaramība. Divas nedēļas pirms soda ekspedīcijas ierašanās Oskars Fītinghofs lūdza Rīcības komitejai atļauju izbraukt uz īsu laiciņu “apmeklēt radus”, ko viņam arī atļāva.⁵⁹ O. Fītinghofs, visu izspiegojis, atgriezās reizē ar soda ekspedīciju un uzrādīja apcietināmos revolucionārus.

Ienācis Mazsalacā, viss jātnieku bars ielenca pagasta namu. Oficieri ar kailiem zobeniem dažu zaldātu pavadībā drāzās pagasta namā, saucot “rokas augšā”. Šeit viņi vairāk neatrada, kā tikai pagasta skrīveri K. Vēberi ar diviem palīgiem un pagasta ziņnesi. Soda ekspedīcijas komandieris kņazs Jengaličevs tūliņ pavēlēja izziņot, lai visi Mazsalacas iedzīvotāji plkst. divos pēc pusdienas ierastos uz sapulci pagasta nama priekšā. Noteiktā

⁵⁸Turpat, 473. lpp.

⁵⁹J. Mežs, Mazsalacas laukstrādnieku kustība 1905. gadā. LKP CK Partijas arhīvs. 35.f., 12. apr., 177. lieta.

laikā te sapulcējās ap 200 Mazsalacas iedzīvotāji – vīrieši un sievietes. No pagasta nama iznāca dragūnu komandieris un nolasīja pavēli, kuru uradņiki pārtulkoja latviski.

Pavēles saturs īsumā šāds:

“Tauta, izdarījusi briesmīgu noziegumu. Tā, atkritusi no Dieva un viņa norādītā visu žēlīgā kunga un ķeizara un sākusi sev jaunu valsti celt. Tādēļ, es, Viskrievijas patvaldnieka, visu žēlīgā kunga un ķeizara Nikolaja II vārdā pavēlu gāzt jauno, patvarīgi uzmetušos valdību, atjaunot monarhiju. Pavēlu izdot visus dumpiniekus, pretējā gadījumā Mazsalacu apšaudīs un pārvērtīs par pelnu kaudzīti!”⁶⁰

Klātesošiem lika nodziedāt “Dievs, sargi ķeizaru”. Bez tam pa Mazsalacas draudzes pagastiem izsūtīja pavēles, lai 22. decembrī Mazsalacā ierodas visu apkārtnes pagastu Rīcības komiteju locekļi un lai tiek nodoti visi šaujamie ieroči.

Tai pašā vakarā notika revolucionāru aresti. Arestēja 12 revolūcijas dalībniekus (11 algādžus un vienu tirgotāju). Bijušais Mazsalacas valdības skolas skolotājs Otto Zariņš (komponista Margera Zariņa tēvs) savās atmiņās raksta:

“Kad pie vakara ienāca zaldāti Mazsalacā, sākās kratīšanas un aresti. Kāds virsnieks ar zaldātiem ienāca pie manis skolā, izkratīja manu dzīvokli, meklējot ieročus un fotogrāfijas. Mani arestēja un aizveda uz Valtenbergu (Mazsalacas) pagasta namu. Tur bija apmeties soda ekspedīcijas vadītājs Jengaličevs, kas sāka mani nopratināt. Viņš man jautāja, vai esot skolā strādājis pēc jaunās programmas? Atbildēju, ka esmu. Kas lika to darīt? Atbildēju, ka skolotāju kongress. Tad ekspedīcijas vadītājs uztraucās, sāka mani visādi lamāt. Viens no jaunākiem virsniekiem – vietējais barons pielika man pie galvas revolveri un piebilda “Vai pazīsti šito?”

Pēc tam mani ieslodzīja pagasta cietumā. Drīzi tur ieveda vairākus citus apcietinātos. Starp tiem bija tautas milicis, tirgotājs Lielbārdis, stipri sasists. Krēslai metoties, mūs pārveda uz Valtenbergas muižu, kur bija pārcēlies arī soda ekspedīcijas vadītājs. Pa ceļam, kādā gravā virsnieks visus apstādināja un zaldātiem deva komandu: “pielādēt šautenes”. Var iedomāties, ko mēs tai brīdī izjutām un pārdzīvojām. Izrādījās, ka tas bija mums tikai “nervu pārbaudījums”. Muižā mūs ieslodzīja kādā telpā saimniecības ēkā”⁶¹.

22. decembrī visos pagastos atjaunoja vecās pagastu valdes. Konfiscētos ieročus sakrāva veltumos, un pagasta šķūtnieki tos aizveda uz Rūjienu, kur atradās soda ekspedīcijas štāba mītne.

⁶⁰J. Mežs. Mazsalacas laukstrādnieku kustība. LKP CK Partijas arhīvs 35 fonds, 12. apraksts, 177. lieta.

⁶¹Pensionāra Otto Zariņa atmiņas 1961. g. Mazsalacas tautas muzeja materiāli. Pašlaik b. Zariņš dzīvo Cēsīs.

Mazsalacā apcietinātajam tautas milicijas dalībniekam Jēkabam Lielbārdim iznesa no veikala visas mantas un sadedzināja. Soda ekspedīcija tālāk devās uz draudzes skolu, lai apcietinātu skolotāju Reini Cukuru. Viņš bija paspējis aizbēgt. Skolas priekšā, laukumā, tika no R. Cukura dzīvokļa, kas bija otrā stāvā, samestas kaudzē Cukura personiskās mantas – mēbeles, drēbes, plašā bibliotēka, klavieres. Visu to sadedzināja. Valtenbergu pagasta (Raganas) skolā meklēja Mazsalacas rīcības komitejas locekli skolotāju Jāni Apsīti. Viņš paspēja laikā izbēgt. Vēlāk skolotājs Jānis Apsītis emigrēja uz Angliju.⁶²

Barons Fītinghofs aizveda soda ekspedīciju uz rīcības komitejas locekļa Jāņa Muižnieka mājām – Jaunmuižniekiem – apmēram 8 km no Mazsalacas. (J. Muižnieks bija skolotāja Apsīša sievas brālis.) Jāni Muižnieku izveda pagalmā, sasēja, un viņa acu priekšā soda ekspedīcijas zaldāti pielaida mājām uguni. Pēc tam, kad mājas bija nodedzinātas, J. Muižnieku pārveda uz Valtenbergu muižas pagrabiem. Pratināšanas laikā barons Strīķis (no Volpītes) turējis Muižniekam revolveri pie deniņiem.⁶³

23. decembrī uz Mazsalacu atveda divus Sēļu muižas revolucionārus – moneniekus, Liepu un Zālīti. No kādas fotogrāfijas Sēļu barons viņus uzrādīja soda ekspedīcijai. Abi bijuši muižas kalpi. Liepa bijis viens no tautas milicijas vadītājiem, Zālītis piedalījies pagasta delegātu kongresā Rīgā.

Atvestie bijuši iemesti ragavās un sasieti. Soda ekspedīcija viņus nošāva Mazsalacā uz Aurupītes krasta, aptiekas dārza stūrī, ļaudīm no ielas skatoties.⁶⁴

Pēc tam soda ekspedīcija aizgāja tālāk uz Valmieru, Aloju un Limbažiem.

Valtenbergu pils dedzināšana Mazsalacā.

Mazsalacā atgriežas Kr. Bočs. Tautas sapulce Sniedzēnu kalnā.

Soda ekspedīcijas ierašanās laikā Krišjānis Bočs Mazsalacā nebija – viņš atradās partijas uzdevumā Rīgā. 21. vai 22. decembrī atgriezies, Kr. Bočs redzēja visus soda ekspedīcijas briesmu darbus. Sameklējis dažus ziņnešus, **Bočs soda ekspedīcijai deva pavēli**, lai Mazsalacā pilnā apbruņojumā ierodas tie, kuri nav represēti no soda

⁶²P. Birkerts, 1905. gada revolūcijā cietušie Latvijas skolotāji. Rīgā, 1927. g.

Skolotājs Jānis Apsītis LSDSP biedrs no 195. gada. 1907. gadā emigrējis uz Angliju, kur sastāvējis LSD partijas Londonas nodaļā no 1907.–1916. gadam. 1917. gadā pēc februāra revolūcijas atgriezies no emigrācijas. Nodibinoties padomju varai, strādājis Rēzeknē un Rīgā atbildīgā padomju darbā. 1919. gadā iestājās Sarkanā Armijā. Kritis cīņā par padomju varu.

⁶³H. Apsītes un H. Zilpauša atmiņas 1959. g. Mazsalacas tauta muzeja materiāli. H. Zilpaušs bija tautas milicijā 1905. gadā.

⁶⁴Revolucionārās cīņas kritušo piemiņas grāmata, I sēj. 472. lpp. Maskavā, 1933. g.

R. Cukurs. Mazsalacas pagasta hronika, 51. lpp. Rokraksts. LPSR Valsts vēstures muzeja fondos.

ekspedīcijas. Viņš uzdeva izsūtīt patruļas uz visiem ceļiem 10 verstu attālumā no Mazsalacas. Tāpat uzdeva nodibināt sakarus ar Rūjienu.⁶⁵

Revolūcijas dalībnieks Spricis Nigulis stāstīja: “Tolaik, 1905. gadā, es dzīvoju Skaņkalnes pagasta “Metniekā”. 26. decembra vakarā pie manis ieradās Antons Ergis, kurš bija Boča miesassargs un ziņnesis un aicināja, lai nāku uz sapulci. Viņš bija atbraucis ragavās ar melnu zirgu. Aizbraucu palejā pie Strēķa mājām. Šeit priekšā jau bija Kr. Bočs, Bindes Dāvis, Ķirši (sieva un vīrs) un Jānis Meisters. Sapulces dalībnieki nolēma, ka jāsasauc tautas sapulce un par barona nodarītajām ļaundarībām jānodedzina muižas alus brūzis. Tika izdalīti arī atvestie ieroči.⁶⁶”

Nākamajā dienā pie baznīcas revolucionāri izplatīja uzsaukumus ar aicinājumu 27. decembrī plkst. 14:00 ierasties uz mītiņu Sniedzēnu kalnā, t. i., trešajā Ziemassvētku dienā. Aicinājumi bija pavairoti uz hektogrāfa. Sapulcējās gandrīz visi pieaugušie Mazsalacas iedzīvotāji un daudz ļaužu no apkārtējiem pagastiem. Mītiņa dalībnieku skaitu aculiecinieki (pensionārs S. Nigulis, K. Grīnhofs – Kļaviņš) vērtē, ka bijis pāri par 1000 cilvēku.

Sniedzēnu kalnā bija uzlikts sarkans karogs. Mītiņu vadīja Krišjānis Bočs un Kļaviņš (LSDSP CK Vidienas organizācijas pārstāvis jeb reprezentants K. Grīnhofs)⁶⁷

Kr. Bočs, uzrunājot ļaudis, jautāja: “Ko darīt, ja cara patvaldība un baroni sākuši asiņainu izrēķināšanos ar revolucionāriem?” Atbilde bija, ka jāiet tautas atriebēju ceļš. Otrs runātājs bija Kļaviņš. Mītiņa beigās tauta nobalsoja, ka visos Mazsalacas draudzes pagastos tiek izsludināts revolucionārais “karastāvoklis”.

Ar sarkanajiem karogiem, dziedot revolucionāras dziesmas, mītiņa dalībnieki devās gājienā uz Mazsalacu. Pirmā apstāšanās bija pie Salacas tilta. Tolaik tiltam priekšā bija barjera (šlagbaums). Barons iekasēja no braucējiem 1-2 kapeikas braukšanas naudas. Tilta sargam pavēlēja bomi nozāgēt.

Tad ļaužu pulks virzījās uz pagasta valdi (tagad P. Birzgaļa ielā Nr. 4/6). No turienes iznesa veselu kaudzi grāmatu un dokumentu, Krievijas karogu un ķeizara bildi, visu sameta kaudzē uz ielas un pielika uguni. Pirms iemešanas ugunskurā, Kr. Bočs ar revolveri sašāva cara portretu. Kāds vīrs (Jānis Grīnvalds) stāvēja pie ugunskura un ar koku maisīja,

⁶⁵R. Reinis. Lauku centrs “Liesma”, 72. lpp. Krievu val. Izd. Maskavā, 1927. g.

⁶⁶Pensionāra Spriča Niguļa atmiņas. Mazsalacas tautas muzeja materiāli. S. Nigulis bijis LSDSP biedrs, dzimis 1886. gada 3. martā Skaņkalnes ciemā. Dzīvo Mazsalacā, Kalna ielā Nr. 5.

⁶⁷Bez cīņas nav uzvaras. Atmiņu un materiālu krājums par komunistiskās partijas organizāciju sākotni Latvijā LKP CK Partijas vēstures institūts. LVI 1963. g., 140. lpp. S. Niguļa atmiņas. Vienīgi J. Meža atmiņās mītiņa dalībnieku skaits vērtēts uz 300 LVI CK 1956. g. rev. Dalībnieku atmiņas 11. 203.

lai labāk degtu. Pagasta namā revolucionāri konfiscēja 9 šautenes, revolveri un hektogrāfu. Dzelzs važas, kurās parasti slēdza apcietinātos, iemeta Salacā.

No pagasta valdes gājiens virzījās līdz vietējam krogam. Krogā iegāja vairāki revolucionāri un sasita tur esošās alus un degvīna pudeles tāpēc, ka krodzinieks pārdevis reibinošus dzērienus soda ekspedīcijas kareivjiem. (Krogu demolēja Ergis, Pētersons, Tenis Ozols un Grāpis – jaunkareivis). (Sasistas 80 degvīna un 300 alus pudeles, pēc krodzinieka liecības).

Tālāk tauta demolēja valsts degvīna pārdotavu, jeb monopolu. No veikala ārā iznesa visas pilnās un tukšās degvīna pudeles (3-5 litru tilpuma) un sasita pret ielas bruģi. Uz ielas izmeta arī svētbildi un veikalā konfiscēja naudu (1887. 5 rbļ.), lai izlietotu ieroču iegādei.⁶⁸ Dzert nedrīkstēja neviens. Tas bija protests pret to, ka valsts un baroni, apdzirdot tautu, gūst lielu labumu.

Otrs mītiņš pie Mazsalacas Saviesīgās biedrības.

Lēmums nodedzināt Valtenbergu pili.

Pēc tam notika jauns mītiņš pie Mazsalacas Saviesīgās biedrības. Šeit no jauna apsprieda jautājumu, ko darīt pēc soda ekspedīcijas ļaundarībām, kuru vadīja vietējo muižu īpašnieki un baroni, un to vidū Valtenbergu muižas īpašnieks jaunais Fītinghofs. Runātāji griezās pie sapulces dalībniekiem ar jautājumu, ko darīt ar Valtenbergu pili? Tauta pieprasīja, ka pils tūlīt ir jānodedzina, tāpat arī alus brūzis.

Uzstājās Kļaviņš. Savas runas sākumā viņš aizrādīja, “ka dedzināšana nav īstais cīņas līdzeklis, jo mēs iznīcinām skaistu pili, ko vēlāk varētu izmantot tautas vajadzībām.”⁶⁹ Bet neviens nepiekrīta. Runas beigās Kļaviņš pateica: “Ja barons lika dedzināt skolotāju mantas un mājas, un apšāva cilvēkus, tad arī muižā jādedzina.”⁷⁰ Vēl šinī mītiņā vadītāji izvirzīja priekšlikumu, ka piesardzības dēļ dedzināšanu vajadzētu

⁶⁸Bez cīņas nav uzvaras. Atmiņu un materiālu krājums par komunistiskās partijas organizāciju sākotni Latvijā. LKP CK Partijas vēstures institūts. LVI 1963. g. 140. lpp. K. Grīnhofa (- Kļaviņa) atmiņas.

⁶⁹Bez cīņas nav uzvaras. Atmiņu un materiālu krājums par komunistiskās partijas organizāciju sākotni Latvijā. LKP CK Partijas vēstures institūts. LVI 1963. g. 141. lpp. K. Grīnhofs (Kļaviņš) – “Ceļš, ko es izvēlējos”.

Autors par šiem notikumiem vēl piezīmējis: “Par pils nodedzināšanu avīzē “Pēterburgas Latvietis” no 1906. gada 1. janvāra ievietota liela korespondence. Visi fakti korespondencē pareizi. Tur minētie “divi tautas iemīļotie runātāji” bija biedrs Bočs un es.”

⁷⁰Hermana Zilpauša atmiņas 1959. g. Mazsalacas tautas muzeja materiāli. H. Zilpaušs bija tautas milicis 1905. gadā Pašlaik dzīvo Mazsalacas ciema Jaunmuižniekos. (1964. g.)

izdarīt maskētām personām. Ļaudis šim priekšlikumam nepiekrita, bet visi devās uz muižu. Kad pirmie gājēji bija pie pils, gājiena otrs gals vēl bija pie Saviesīgās biedrības.

Valtenbergu pils un alus brūža nodedzināšana.

Pie pils ļaužu pulks nonāca ap plkst. četriem dienā. Izrādījās, ka mājās ir tikai vecais barons Arnolds Fītinghofs. Barona kabinetā otrajā stāvā ieskrēja trīs cilvēki ar revolveriem rokās (viņu vidū Ergis un Kruja). Ergis paziņoja baronam, ka par to, ka barons uz Mazsalacu izsaucis ulānu pulku, viņam desmit minūšu laikā jāatstāj pils.⁷¹ Pēc pensionāra S. Niguļa atmiņām notikusi šāda saruna: “Barons jautājis: Also, vai tā Bočs arī ir šeit?”

Kad viņam atbildēts apstiprinoši, barons bijis pārliecināts: “Tad jau man muižu nodedzinās”. Kad Bočs uznācis augšā, viņš paskaidrojis, ka pils tiek dedzināta tāpēc, ka barona vainas dēļ soda ekspedīcija noslepkavojusi cilvēkus, nodedzinājusi mājas un iedzīvi zemniekiem. Bočs pavēlējis, lai vecais barons tiek ātrāki vests lejā. Barons starp citu noteicis: “Es jau nav to asins sun. Man dēļ, to Oskar’ to darīja.”⁷² Barons vēl nodevis kasti ar zelta lietām R. Līcim un aizgājis – vispirms uz ārsta Roziša māju, pēc tam aizbraucis uz Rīgu.

Pēc tam pilī iegāja daudz ļaužu un, izklīduši pa visiem stāviem, sāka lauzt ar dzelzs stieniem barona mēbeles un izsita logus. Muižas kalpotāju mēbeles un lietas tika iznestas ārā. Apakšstāvā sanesa salmus un visos trīs stāvos izlaistīja petroleju, vienlaikus aizdedzinot.⁷³ Nedaudz stundās pils iekšpuse kļuva par pelnu kaudzi, ar lielu troksni iebruka jumts un beidzot palika pāri tikai apdeguši mūri ar baigiem logu tukšumiem.

Reizē tika nodedzināts arī pils alus brūzis, kurš atradās Salacas malā. Brūža vadītāja palīgam Jānim Zveikam pieprasīja izdot alus pagrabu atslēgas. Pagrabos ienāca ļaudis,

⁷¹Apsūdzības raksts zemnieku Kr. Boča, K. Bērziņa, J. Meistera u.c. lietā. Valmieras novadpētn. muzeja materiāli.

⁷²Pensionāra S. Niguļa atmiņas 1959. g. Mazsalacas tautas muzeja materiāli.

⁷³Apsūdzības raksts zemnieku Kr. Boča, K. Bērziņa, J. Meistera u.c. lietā 1908. g. Mazsalacas tautas muzeja un Valmieras novadpētniecības muzeja materiāli.

Apsūdzības rakstā pils dedzinātāju vidū minēti šādi revolucionāri: Jānis Grīnvalds, Jānis Puriņš, Jānis Pilikšers, Jānis Gūtmanis, Tenis Vītols, Kārlis Kociņš, Gusts Zaulus, Ādams Nolbergs, Kārlis Leins, Ādams Kiršbaums, Gotolds Kangars, Tenis Ozols, Eduards Grāpis, Kārlis Ķīmenis, Gusts Kaužēns un Krišjānis Bočs.

Kā brūža dedzinātāji minēti: Ādams Nolbergs, tāpat pieminēts, ka no pils pagrabiem iznestas vīna pudeles.

27. decembrī ap plkst. 11. vakarā Gotolds Kangars un Jaunkareivi Kaužēns atbruņojuši muižas kalpotājus – Antonam Runcim un Jānim Zvejniekam atņēmti revolveri.

izlaida no mucām visu alu un daļu mucu sadauzīja. Alus straumēm plūda uz Salacu. Dzert neļāva nevienam.

Tad Bočs ar Kļaviņu lika sajūgt muižas zirgus. Viņus aizveda uz Valmieru Eduards Miltiņš. Zirgi vēlāk tika atvesti atpakaļ. Miltiņu par to vajāja, un viņš slēpās. 1906. gada vasarā viņu stražņiki nošāva.

Soda ekspedīcijas otrreizējā ierašanās Mazsalacā.

Izrēķināšanās ar revolucionāriem.

28. decembrī plkst. 12:00 no rīta pie vēl kūpošajiem pils mūriem atauļoja 25 dragūni rotmistera Gulkeviča vadībā, kuri bija izsaukti no Rūjienas. Muižā bija salasījies ļaužu pūlis. Muižas kalpus darbā neviens nebija norīkojis. Sapulcējušies ļaudis devās uz nodedzināto alus brūzi Salacas malā un atraduši, ka mucās vēl palicis alus, to dzēruši. Dragūni, pamanījuši ļaužu pulciņu, drāzās uz brūža drupām cerībā, ka tie būs muižas dedzinātāji. Ļaudis, ieraudzījuši jātniekus, sāka bēgt, bet dragūni viņus panāca. Uz vietas nonāvēja vairākus cilvēkus.

Lodes ķerts, pie muižas iesalnīcas saļima monenieka dēls Arnolds Pirtnieks. Viens no bēgļiem – Ķimbēns, pārpeld Salacu un izglābjas otrā krastā. Divi bēgļi tiek sadurti - moneniekam Kažokam izdūra durkli caur krūtīm, bet Reinfeldam pārcirta ar zobenu seju un vairākās vietās ievainoja ķermeni.⁷⁴

Dragūnu nodaļai apcietināmos un nošaujamos cilvēkus uzrādīja jaunais barons Oskars Fītinghofs un mācītājs Grāve. Bez lielas taujāšanas nāves sodu izpildīja vairākiem apcietinātiem. Nošauti:

Kaugurs – strādnieks no Valtenbergu pag. Kravaiņu mājām, nodevis vagars. Nošāva pie iesalnīcas.

Liberts Ādminis – muižas kalps – nošauts pie iesalnīcas.

Augusts Siliņš – muižas kalps. Nošāva pie iesalnīcas. Pretojoties sakapāta galva.

Talcis – muižas strādnieks (21 gadu vecs). Nošāva aiz muižas stalliem.⁷⁵

28. decembrī Mazsalacā uz Aurupītes krasta, aptiekas dārza stūrī, turpat, kur nošāva Liepu un Zālīti, soda ekspedīcija izpildīja nāves sodu Krievam un Baumanim. Krievs bijis

⁷⁴R. Cukurs. Mazsalacas pagasta hronika 52. lpp. Rokraksts. LPSR Valsts vēstures muzeja fondos.

⁷⁵Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata. 1. sēj., 472. lpp. Izd. Maskavā, 1933. g.

Skulbergu pagasta mazmājnīeks, ādu tirgotājs, Baumanis arī Skulbergu mazmājnīeks. Abi piedalījušies revolucionārajā kustībā.⁷⁶

Otrā soda ekspedīcija apbraukāja visus Mazsalacas draudzes pagastus. Aktīvākie revolūcijas dalībnieki tika arestēti un nosūtīti uz Valku, kur darbojās lauku kara tiesa. Bet, kā jau redzējām, daļu nāvēssodu izpildīja uz vietas. Tos revolucionārus, kuri no spiegiem tika uzdoti par Valtenbergu muižas dedzinātājiem, soda ekspedīcija bez kāda tiesas sprieduma nošāva. Šādā kārtā tika nogalināti apmēram 30 cilvēki, pie tam daži, kas bija tikai aizgājuši paskatīties ugunsgrēku. Tos, kurus nosūtīja uz Valku, turēja apcietinājumā, badā un aukstumā apmēram 2-3 nedēļas. Daļu sodīja ar rīkstēm, uzskaitot pat 200-300 sitienus.

Par piedalīšanos revolūcijā tika nošauts Skaņkalnes Ķīšu māju rentnieks, 25 gadus vecais Jānis Pedere. Viņu ienīda vietējie reakcionāri par to, ka viņš piedalījies rīcības komitejas organizētajā pašaizsardzības pulciņa darbā. Kopā ar viņu nošāva Mazsalacas atslēdznieka 20 gadus veco dēlu Jāni Menci Viļuma dēlu. Viņš bija apvainots par pils dedzināšanu un degvīna pārdotavas demolēšanu. Pie aresta pretojies un divus arestētājus nositis zemē.⁷⁷

Kopā ar Menci un Pederi uz nošaušanu vests arī Mazsalacas draudzes skolas skolotājs Pauls Nīmands, aktīvs revolūcijas dalībnieks. Uztājies ar runām mītiņos un visādi, atbalstījis revolūciju. P. Nīmands atmiņās par šo notikumu stāsta: “13. janvārī ap plkst. pieciem mani pamodināja vietējais policijas uradņiks divu zaldātu pavadībā, aizveda uz muižu un novietoja kādā istabā. Pie durvīm un loga stāvēja sargzaldāti ar šautenēm. Pēc kādas stundas atveda vēl divus revolucionārus. Ap plkst. deviņiem mani izsauca uz nopratināšanu pie soda ekspedīcijas vadītāja kapteiņa Spores (kā vēlāk dabūju zināt). Viņš citēja manas runas saturu diezgan pareizi. Man šķita, vai tikai nodevējs to nav stenografējis. Liegšanās te neko nelīdzēs. Kas būs – būs, teikšu visu patiesību.”

Atceros, starp citu viņš jautāja:

“Vi protiv boga govoril?”

Atbildu: “Govoril.”

“A protiv cara govoril?”

Atbildu: “Govoril.”

“V podžoge učastoval?”

⁷⁶Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata. 1. sēj., 473. lpp. Izd. Maskavā, 1933. g.

⁷⁷Turpat, 473. lpp.

Atbildu: “Net!”

“V razgrome priņal učastije?”

“Net!”

Ar to nopratināšana beidzās. Mani aizveda atpakaļ uz minēto telpu. Pēc tam izsauca uz nopratināšanu pārējos divus revolucionārus, kurus es nepazinu, tikai vēlāk man stāstīja, ka viens no viņiem esot muižas strādnieks, bet otrs kalps. (runa ir par apcietinātiem – Mencī un Pederi).

Ap plkst. desmitiem pie mums ienāca policists ar papīra lapu rokā ievākt izziņas: vārds, uzvārds, tēva vārds, dzimšanas gads, pagasts. Uz izziņu lapas bija uzrakstīts “ubitije”. Tātad nošaus gan? Domāju...

Laika sprīdis no plkst. 10:00-11:00 nav ne izstāstāms, ne aprakstāms. Ko gan var just cilvēks, kas zina, ka pēc īsa laika viņš vairs nebūs?

Ap plkst. vienpadsmitiem mūs visus trīs iesēdināja ragavās un dragūnu eskorta pavadībā (ap 30 cilvēku) veda mūs pa ceļu, kas iet uz Matīšiem.”⁷⁸

Apcietinātos veda cauri Mazsalacai un pāri Salacai pa Valmieras ceļu uz Ķirelītes pusi (Ķireles – Salacas kreisās puses pieteka). Pie aploka, Rūnas priedēs Ķirelītes malā visiem pavēlēja izkāpt no ragavām. Mencim un Pederem sasieta rokas. Mencis pretojies un nogrūdis dažus zaldātus zemē. Kazaki ar nagaiku Mencim pārsituši seju. Pederi spārdījuši kājām un grūduši uz priekšu.”⁷⁹

Par tālāko stāsta P. Nīmands: “Zaldāti mūs nostādīja pie zirgu aploka mietiem, mani ar vaļējām acīm nostādīja nepiesietu pie sētas mieta, muižas strādniekam un kalpam aizsēja acis un piesēja pie mietiem. Es aizvēru acis, jo skats bija satricinošs. Dzirdēju, ka muižas strādnieks skaita lūgšanu: “Mūs tēvs... mūsu dienīšķo maizi dod mums...” Šāvienu sprakšķi, lūgšana apklust, atkal šāviena sprakšķi..., nodžinkst zobena vēziens gar ausīm, dzirdu goda policista ķērcošo balsi. Atveru acis – soda ekspedīcija aizjāj.”⁸⁰

Pavisam bijuši 12 šāvēji, tāpēc līķi bijuši nejēdzīgi sašauti. 15. janvārī nošautie apglabāti Mazsalacas kapsētā.

⁷⁸Pensionāra Paula Nīmanda atmiņas 1962. g. Jelgavā.

⁷⁹Pederes māsas Katrīnas Krumholces atmiņas. K. Krumholce dzīvoja Ziemeļu c. Sullēnos. Dzimusi 1883. g. 27. 5., mirusi 1960. g. Mazsalacas tautas muzeja materiāli.

⁸⁰Pensionāra Paula Nīmanda atmiņas, 1962. g. Jelgavā. Mazsalacas tautas muzeja materiāli.

P. Nīmands dzimis 1880. gada 19. septembrī, 195. gada revolūcijas laikā strādājis Mazsalacas draudzes skolā. Vairākas reizes ticies ar Kr. Boču, kurš viņam uzdevis izskaidrot ļaudīm jauno skolas programmu. Mazsalacā vēl nostrādājis līdz 23. aprīlim, kad viņu padzinis Idus muižas īpašnieks fon Numers (baznīcas priekšnieks), pavēlot 24 stundu laikā izvākties no skolas.

Pēc soda ekspedīcijas ierašanās, revolucionārs Tenis Zalcberts kopā ar savu un kaimiņu ģimenēm slēpās vairākas dienas Mazsalacas kapsētā. Visi revolucionāri bijuši apbruņoti. Zalcberts bija rīcības komitejas loceklis. Pēc atgriešanās mājās žandarmi Teni Zalcbertu apcietināja. Viņš dzīvoja Kirhenšteina mājā (tur pašlaik atrodas Mazsalacas pilsētas bērnu bibliotēka, A. Eļķes ielā). Pensionāre Ida Akermane par šo notikumu stāstīja: “Apcietināšanas brīdī es atrados Teņa Zalcberta dzīvoklī un šis drausmīgais notikums uz visiem laikiem man paliks atmiņā. Istabā bija Zalcberts, viņa sieva un pieci mazi bērni. Žandarmi un kazaki sāka Zalcbertu nežēlīgi sist un prasīja, lai atdod ieročus. Zalcberts gulēja uz grīdas, asinīm noplūdis, bet žandarmi joprojām sita viņu un spārdīja kājām. Zalcberts pateica, ka viņam ieroču neesot. Sieva Ilze to apstiprināja. Žandarmi izkratīja visu dzīvokli, bet, ieroču neatraduši, sāka atkal Zalcbertu sist. Pēc tam nesamaņas stāvoklī, asinīm noplūdušu, iesvieda ratos un aizveda uz pagasta namu. Tūlīt pēc Zalcberta aizvešanas viņa sieva izņēma no šūpuļa mazāko bērnu – Alvīni. Viņai autiņos bija klāt pietīts revolveris. Revolveri mēs ar Zalcberta dēlu Rūdolfu noslēpām un vēlāk nodevām viņa biedriem.”⁸¹

Meža brāļu kustība Mazsalacas apkārtnē.

Daudzi cīnītāji atdeva savas dzīvības, bet daudzi paslēpās mežos un vēl ilgi iedvesa bailes valdības iestādēm un baroniem. Kaujas vienību “kaujinieku” cīņa pilsētās bija cieši saistīta ar partizāņu cīņu laukos. Literatūrā šo kustību dēvē par “meža brāļu cīņu”.

Soda ekspedīcijas nežēlīgā izrēķināšanās piespieda lauku aktīvistus, sociāldemokrātiskās partijas biedrus, tautas miličus, rīcības komitejas locekļus un citus revolūcijas dalībniekus aiziet mežā un kā partizāniem cīnīties pret kontrrevolūciju. Lielākā daļa partizāņu, kuru skaits Latvijā bija vairāki tūkstoši cilvēku, komplektējās no

⁸¹Personālās pensionāres Idas Ādama m. Akermanes atmiņas par biedru Teni Kaspara d. Zalcbertu (1863.–1920. g.). Mazsalacas tautas muzeja materiāli.

Ida Akermane dzīvo Limbažos, A. Bahmaņa ielā Nr. 30., dz. 6. Pierakstījusi A. Zalcberta, dzīvo Rīgā, Tīrzas ielā Nr. 3. dz. 61.

Tenis Zalcberts piedalījies revolucionārajā kustībā jau no 1887. gada. Nodarbojies kā kurpnieks. Bieži saaicinājis mājās īrniekus un lasījis priekšā uzsaukumus pret caru un par strādnieku stāvokļa uzlabošanu. 1905. gada revolūcijas laikā darbojās kopā ar Kr. Boču, ievēlēts par Rīcības komitejas locekli.

Pēc tiesas izsūtīts uz Pleskavas guberņu. Kad Zalcberts, pēc kāda laika atgriezās, viņu arestēja no jauna un aizsūtīja uz Valkas cietumu.

Zalcberts piedalījās oktobra revolūcijā. LSDSP biedrs kopš dibināšanas. 1917. gadā bijis Mazsalacas bezzemnieku deputātu padomes loceklis. 1919. gadā evakuējies uz Padomju Krieviju, miris 1920. gadā.

kalpiem, strādniekiem un darba zemniekiem. Meža brāļu cīņa bija ārkārtīgi grūta. Gaidot jaunus revolūcijas uzplūdus, partizāni vīrišķīgi cīnījās pret soda ekspedīcijām

1906. gadā partizānu kustībai raksturīga bija muižnieku riju un šķūņu dedzināšana. Plašāka kļuva arī partizānu cīņa pret spiegiem. Lielo māju īpašnieki pēc 1905. gada novembra un decembra notikumiem pārgāja kontrrevolūcijas pusē. Daudzi pelēkie baroni nodeva revolucionārus un vēlāk meža brāļus sodītāju rokās. Viņi sastādīja lauku aktīvistu sarakstus un norādīja varas iestādēm partizānu atrašanās vietas. Partizāni neatlaidīgi cīnījās ar nodevējiem. Tos nogalināja, dedzināja viņu mājas. Partijas presē ievietoja nodevēju vārdus. Partizānu masu kustību atbalstīja kalpi un darba zemnieki, kuri apgādāja partizānus ar apģērbu, pārtiku, bieži deva naktsmājas un ziņoja par karaspēka daļu pārvietošanos.

Meža brāļu skaits 1905.-1906. gada ziemā Mazsalacas apkārtnē sniedzās līdz 70. Vairums no tiem bija Valtenbergu muižas dedzinātāji. Viņiem draudēja nāves sods. Lai gan iedzīvotāji izrādīja "mežabrāļiem" lielu līdzjūtību un sniedza viņiem palīdzību, tomēr viņu stāvoklis bija ārkārtīgi grūts un viņi bija pastāvīgi apdraudēti. Mežabrāļu galvenais mitekļi bija Skulbergu pagasta kroņa mežs, mežam tuvākās mājas un siena šķūņi.⁸²

Pēc otrās soda ekspedīcijas nodaļas aiziešanas Mazsalacā ieradās pastiprināta lauku policijas grupa, kurā bija uradņiki un stražņiki. Tās uzdevums bija galīgi iznīcināt revolūcijas "bacilus". Lauku policisti pielīmēja pie visām zemnieku mājām uzaicinājumu uzrādīt un izdot dumpiniekus. To slēpējiem piedraudēja ar nošaušanu un mantu sadedzināšanu. Naktīs tika sarīkotas revolucionāru medības. Pagastiem no katrām zemnieku mājām bija uz cilvēku "medībām" jādod viens vai divi cilvēki, kuriem noteiktās dienas pievakarē bija jāierodas pagastnamā. Šāda atklāta gatavošanās revolucionāru "medībām" deva iespēju paziņot meža brāļiem, lai tie pārvietojās uz drošākām vietām. LSDSP darīja visu, lai glābtu "meža brāļus" un, pakāpeniski apgādājot viņus ar pasēm un ceļa naudu, aizsūtīja uz citām Krievijas guberņām. Ceļa naudu vāca no meža brāļu radniekiem un turīgākiem revolūcijas līdzdalībniekiem. Daļa no meža brāļiem aizbēgt tomēr nevarēja, viņus joprojām tvarstīja stražņiki.

Meža brāļu kustībā piedalījās Dadziņu māju rentnieka dēls (Mazsalacas pagastā) Eduards Miltiņš. Eduards Miltiņš bija aktīvs 1905. gada revolūcijas dalībnieks. Pēc Valtenbergu muižas pils un alus brūža nodedzināšanas, E. Miltiņš ar barona zirgiem aizveda no Mazsalacas Krišjāni Boču un Kļaviņu. Pēc soda ekspedīcijas ienākšanas uradņiki viņu meklēja, lai arestētu. Miltiņš dzīvoja kā meža brālis, slēpjoties kopā ar Gustu Zauliņu. Viņus nodeva Jaunates Skulbergu Veclicu saimnieks Antons Rikmanis un

⁸²J. Mežs. Mazsalacas laukstrādnieku kustība 1905. gadā. LKP CK Partijas arhīvs. 35. fonds, 12. apraksts, 177. lieta.

viņa brālis Riņhards. 1906. gada 22. jūnijā, kad Miltiņš nāca pēc pārtikas iepriekš norunātā vietā pie Veclēču mājām, Ķireles upes krastā nodevēji bija uz minēto vietu nosūtījuši uradņiku Liepu ar stražņikiem.⁸³ Miltiņš bēgot tika nāvīgi ievainots un no ievainojuma mira. Gustu Zauliņu apcietināja.⁸⁴

1906. gadā apcietināja Mazsalacas pagasta Sīmaņu māju saimnieka dēlu Jēkabu Rosku. Viņš bija nelegālās literatūras izplatītājs, saņēma no Kārļa Bedrīša proklamācijas un nodeva tālāk citiem. Pēc aresta mocīts par to, ka devis meža brāļiem ēst. Aizvests uz Valmieras cietumu, no kurienes drīz atbrīvots, bet bijis tā sadauzīts, ka nevarējis vairs strādāt un pēc gada 1907. gada 15. jūnijā miris.⁸⁵

No soda ekspedīcijas slēpās arī Jēkabs Lapsiņš. 1905. gadā viņš strādāja Valtenbergu pagasta namā par skrīvera palīgu. Revolūcijas laikā bijis viens no tautas milicijas vadītājiem un Skulbergu kroņa pagasta Rīcības komitejas sekretārs (tagad Skaņkalnes ciema teritorija Valmieras rajonā). Ar saviem miličiem J. Lapsiņš apbraukājis muižas un atbruņojis muižniekus. 1906. gada ziemā viņam izdevās paslēpties, un pavasarī Lapsiņš aizbrauca uz Pēterburgas apkārtni.⁸⁶ Arī profesora Kirhenšteina brāļi – Hermanis un Rūdolfis aktīvi piedalījās meža brāļu kustībā.

Vecates pagastā 1905. gada rudenī notika muižas strādnieku streiks. Strādnieki prasīja algas palielināšanu. Muižas vadība apsolīja algas palielināt. 1905. gada rudenī muižas kalpi un laukstrādnieki kādā vakarā slēdza muižas uzturēto “Balto krogu”, noņemot izkārtņi un aizliedzot krodziniekam tirgoties. Muižas īpašnieks Hins strādāja Pēterburgā, muižu pārvaldīja V. Jēgers, kurš bija Mujānu pagasta Šustu māju saimnieka dēls. Vecates muižas strādnieki aktīvi piedalījās tautas milicijā, atbruņoja Sēļu, Braslavas, un citu muižu īpašniekus kopā ar mazsalaciešiem. Vecatieši piedalījās arī Valtenbergu muižas dedzināšanā. Vecates muižā, tāpat kā citur, 1906. gada janvārī ieradās soda ekspedīcija. Kazaki tai pašā dienā arestēja strādniekus: Kangaru, Rozenbergu, Čoku, Bergi, Zilpaušu un citus, kas piedalījās revolucionārajā kustībā un novietoja muižas pagrabos. Nākamā rītā arestētos stingrā apsardzībā izveda no muižas Valmieras virzienā. Viņus veda 2 kilometrus līdz Siliņu mājām un visus sodīja ar miesas sodu. Pavasarī visus kalpus, kas bija aktīvāk piedalījušies revolūcijā, padzina no muižas.⁸⁷

⁸³Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata. 1. sēj., 473 lpp. Izd. Maskavā, 1933. g.

Miltiņa brāļa atmiņas. Mazsalacas tautas muzeja materiāli. E. Miltiņa brālis pensionārs, dzīvo Rīgā, Ļeņina ielā Nr. 121-dz. 26.

⁸⁴Apsūdzības raksts zemnieku Kr. Boča, Kārļa Bērziņa u.c. lietā 1908. g. Mazsalacas tautas muzeja materiāli. 18. lpp. tulkojumā.

⁸⁵Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata. 1. sēj. 473. lpp. Izd. Maskavā, 1933. g.

⁸⁶LKP CK Partijas arhīvs. 35. fonds, 12. apraksts, 177. lieta.

⁸⁷Grīnberga Jēkaba atmiņas. Dzīvo Vecates ciema Arājos, strādā padomju saimniecībā “Austrumi”. Mazsalacas tautas muzeja materiāli.

Par šo izrēķināšanos savās atmiņās stāsta Milda Zālamane:

“Mani vecāki - māte Eda un tēvs Jānis Zālamani revolucionārajā kustībā iekļāvās jau pirms 1905. gada revolūcijas, tāpēc reakcijas žņaugi bargi skāra arī viņus, sevišķi tēvu. Un tieši manas pirmās atmiņas saistās ar šo periodu. Vecates pagastā, kur toreiz dzīvoja mani vecāki, atceros mūsu istabu, un tieši tādu - izjauktās krāsns vietā - salauztu ķieģeļu un pelnu kaudze, manās bērna acīs izskatījās milzīgi liela. Ārā ziema, bet kurināt nevar, tāpēc istabā tik ļoti auksts, ka es, ietuntulēta segās, sēžu visu cauru dienu gultā. Arī noskaņojums nelāgs. Uz manu jautājumu par nelāgo situāciju, māte atbild, ka meklēts “lielmātes duncis”. Droši vien vārds “ieroči” bērna izpratnei bijis par komplicētu, tāpēc atrasts vienkāršāks, tuvāks sadzīves priekšmetu nomenklatūrai. Es saprotu, un man ļoti bail, ka nenāk atkal šie ļaunie cilvēki, kas runā svešā valodā, meklēt pazudušo “dunci”. Tikko dzīvs pārvelkas tēvs. Viņa saruna ar māti notiek ļoti klusu, vien mātes seja vēsta ļoti smagu pārdzīvojumu. Ļoti spilgti redzu tēva sakapāto muguru. Māte ar kaut kādu paštaisītu ziedi to vērīgi ziež, un pati raud. Daudz vēlāk no vecāku sarunām uzzināju, ka tēvam muižā “uzskaitītas” sešdesmit pletnes.”⁸⁸

Vecates pagastā ilgi dabūja slēpties Rīcības komitejas loceklis Pēteris Birzgalis ar biedriem. Par šo laikmetu viņš raksta: “Mums ilgi bija jāslapstās, lai nekristu ienaidnieka rokās. Sevišķi bīstami bija mājās palikt naktīs, jo parasti mājās iebrauca un kratīja. Es un vēl daži biedri, kas dzīvojām purvainā meža malā, naktīs slēpāmies tālu purvā. Daļēji mūs glāba arī tas, ka pagasta vecākais, lai gan bija reakcionārs, tomēr neuzdrošinājās izdot revolucionārus. Mūsu rokās bija kāds pagasta vecāko kompromitējošs dokuments, ar kuru mēs viņu turējām pastāvīgās bailēs.”⁸⁹

Idū 1905. gada revolūcijas laikā arī bija nodibināta Rīcības komiteja. Komitejas priekšsēdētājs bija Jānis Šmits no Vecstārastiem, locekļi – Pēteris Līcis no Biķiem un Jānis Čoka no Vecreļļiem. Rīcības komitejas locekļi kopā ar mazzalaciešiem piedalījās Idus barona Numersa atbruņošanā. 1906. gada 26. maijā un 4. jūnijā Idus pagasta namā ieradās kazaki, bet tā paša gada 8. jūnijā – dragūni. Viņi ievāca ziņas no pagasta darbveža Meirēna, kurš bija nodevējs, lai varētu izdarīt arestus. Tie, kuri bija piedalījušies revolucionārajā kustībā, naktis pavadīja ārpus dzīvojamās mājas, lai vajadzības gadījumā varētu bēgt. Tādā kārtā slēpās arī skolotājs Pēteris Meisters.⁹⁰

⁸⁸Mildas Zālamanes atmiņas 1962. g. Mazsalacas tautas muzeja materiāli. M. Zālamane pensionāre, dzimusi 1902. g. 3. novembrī. 17 gadus strādājusi Latvijas Valsts izdevniecībā par redaktori Mūzikas redakcijā.

⁸⁹1905. gada revolūcijas dalībnieku atmiņas 1. 173. lpp. LVI 1955. g. P. Birzgalis. “Revolucionārā kustība Vecates apkaimē”.

⁹⁰Pensionāra Pētera Meistersa atmiņas. Valmieras novadpētniecības muzeja materiāli, 1961g. P. Meisters dzīvo Jelgavā.

1905. gada revolūcijas cīnītāju tiesāšana

Rēvelē (Tallinā) 1908. gadā.

Krišjāņa Boča turpmākā darbība pēc aizbraukšanas no Mazsalacas.

Pēc Valtenbergu pils un alus brūža nodedzināšanas 1905. gada 27. decembrī, Krišjānis Bočs no Mazsalacas aizbrauca. Revolucionāro darbību partijas uzdevumā viņš turpināja citur. 1906. gadā viņš darbojās kā LSDSP CK lauku propagandists Dundagas un Ventspils organizācijās. Arī tur parādījās viņa lielais organizētāja talants. Kr. Bočs organizēja meža brāļu kustību. Viņa vadītie meža brāļi bija apzinīgi un disciplinēti.

1906. gadā Kr. Bočs bija iebrāucis Rīgā kārtot partijas lietas. Viņš ieradās Dzirnavu ielā Nr. 4, kur Dreifogeļu ēdnīcā parasti notika partijas darbinieku satikšanās. Visbiežāk te sastapās kaujinieki. Šo satikšanās vietu policijai bija uzrādījis nodevējs Purpils. Ēdnīcā ieradās slepenpolicija un visus apmeklētājus arestēja. Arestēto vidū bija arī Krišjānis Bočs. Viņam bija pase uz Dāvida Freija vārda. Slepenpolicijā viņu nepazina un Kr. Boču pārveda uz 11. Pēterburgas policijas iecirkni. Krišjānis Bočs uzdevās par partijas Centrālās Komitejas lauku propagandistu. Policisti tam arī noticēja. Bija cerība, ka šādi varēs izvairīties no nāves soda.

Taču cerības nepiepildījās. Cietumā viņu pazina un nodeva kāds glēvulis. Kāds no arestētiem meža brāļiem Pēteris Paeglis pazina Kr. Boču un paziņoja policijai viņa īsto vārdu. (Nodevēju no nāves tas neizglāba. 1906. gada 8. decembrī viņu līdz ar citiem kaujiniekiem nošāva pie Matīsa kapiem)⁹¹

Bočs no jauna tika aizvests uz slepenpoliciju. Tur bija fotogrāfija, uz kuras redzams Kr. Bočs Rūjienā, nofotografēts sēdot uz zirga kopējās Rūjienas un Mazsalacas milicijas parādes laikā. Lai gan cariskā tiesa un policija nāvīgi ienīda 1905. gada revolucionāros cīnītājus, viņus mocīja un spīdzināja, pret Krišjāni Boču tur tomēr izturējās ar zināmu cieņu. Slepenpolicijā Krišjāni Boču sauca par “zemnieku ģenerāli”. Tur ieradās vairāki augsti cara armijas virsnieki, kas gribēja redzēt “zemnieku ģenerāli”, kurš Mazsalacā un Rūjienā bija parādījis ārkārtējas organizatora un administratora dāvanas. Policisti negribēja ticēt, ka vienkāršs strādnieks, kāds īstenībā bija Bočs, spējis radīt tik labu organizāciju, kura bijusi izveidota pēc visiem kara mākslas likumiem. Organizējot tautas

⁹¹Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata, 1. sēj., 77.-78. lpp. Maskavā, 1933. g.

miliciju Mazsalacā un tās apkārtnē, vadot apvienotos Mazsalacas un Rūjienas spēkus braucienā uz Pērnavu, Kr. Bočs bija izmantojis tās zināšanas, kuras ieguvis kara dienestā.

Krišjānis Bočs ar visu sirdi bija nodevies revolucionārajai cīņai. Pēc dabas viņš bija maigas dabas cilvēks. “Labāka un līdzjūtīgāka biedra nevarēja iedomāties. Viņš bija gatavs visā dalīties ar biedriem. Kr. Bočam bijušas labas zīmētāja dāvanas. Vadot Dundagā meža brāļus cīņā, viņš uzzīmējis daudzus skatus no cīņu epizodēm. Pat centrālcietuma kamerā Bočs zīmēja savu biedru portretus.”⁹²

Kara tiesas prāvas Rēvelē (Tallinā)

Rūjienas un Mazsalacas “republiku” lietā.

1908. gada jūnijā Rēvelē sākās kara tiesas prāva Rūjienas “republikas” lietā. Kopā ar Krišjāni Boču uz apsūdzēto sola nosēdināja Emīlu Āboltiņu un vairāk nekā simts Rūjienas un Mazsalacas tautas miliču, rīcības komiteju locekļu un citu revolucionāro cīnītāju.

Viņus visus apvainoja par dumpju organizēšanu, Rūjienas un Mazsalacas “republiku” dibināšanu, muižnieku atbrūošanu, Valtenbergu pils dedzināšanu, strādnieku un zemnieku apbruņotās armijas radīšanu. Kad tiesā juristi un slepenpolicijas liecinieki mēģināja nomelnot tautas brīvības cīņās radītos bruņotos spēkus, kvalificējot tos par laupītāju un slepkavu bandu, Krišjānis Bočs teica: “Tautas miliciju radīja pati tauta, un tās uzdevums bija cīnīties pret valdošo netaisnību un varmācību. Milicijas pulcēšanās Rūjienā un Mazsalacā bija darbaļaužu vispatriotiskāko jūtu izpausme, vēl nepieredzēta manifestācija brīvībai, mieram un kārtībai!”⁹³

Kara tiesas prāvas iznākums Rūjienas “republikas” lietā

1908. gada jūnijā.

Rūjienas “republikas” lietā kara tiesa Rēvelē ilga 11 dienas. Tiesā figurējuši ap 300 liecinieku. Viens no nodevējiem, kurš soda ekspedīcijai nodevis daudz rūjieniešu, bijis kāds Plotnieks. Tāds pats nodevējs bijis mācītājs Bērics. Pavisam bijuši ap 65 apsūdzētie, kuri notiesāti uz 4 – 15 gadiem spaidu darbos. Formas pēc 4 attaisnoti. Zemnieku ģenerālim Krišjānim Bočam piespriesti 15 gadi spaidu darbos. Robertam Šneideram, kā

⁹²Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata, 1. sēj., 78. lpp. Izd. Maskavā, 1933. g.

⁹³A. Paegle. Pa tautas brīvības cīņu takām Ziemeļvidzemē. LVI 1955. g., 25. lpp.

nepilngadīgam, piespriesti 6 gadi katorgā par to, ka piedalījies bruņotos uzbrukumos muižām un konfiscējis ieročus. Iekalts kāju dzelžos un ķēdēs, nostaigājis gadu un četrus mēnešus. Rihardam Ozoliņam par piedalīšanos uzbrukumā Tidnicai piespriesti 10 gadi katorgā. Sodu izciešot, miris.

Uz 15 gadiem katorgā notiesātie:

1. Eduards Kļaviņš	24 g.v.
2. Miķelis Āboltiņš	24 g.v.
3. Hugo Svīķis	34 g.v.
4. Azeps Stenga	25 g.v.
5. Krišjānis Bočs	33 g.v.
6. Jānis Svērs	29 g.v.
7. Sīkanžs Lūss	25 g.v.
8. Kārlis Lūss	30 g.v.
9. Kārlis Klucis	29 g.v.

Uz 12 gadiem spaidu darbos notiesātie:

1. Ernests Siltiņš	24 g.v.
2. Ernests Bailītis	20 g.v.
3. Indriķis Treijers	29 g.v.
4. Jānis Bluķis	29 g.v.
5. Eduards Moors	33 g.v.
6. Eduards Kibergs	31 g.v.
7. Jānis Buņķis	34 g.v.

Uz 10 gadiem spaidu darbos notiesātie:

1. Eduards Groziņš	23 g.v.
2. Ansis Skuja	22 g.v.
3. Rihards Reins	21 g.v.
4. Kārlis Bērziņš	27 g.v.
5. Roberts Sniedze	23 g.v.

6. Marts Eglīts	21 g.v.
7. Jānis Kaspers	22 g.v.
8. Leopolds Zilbergs	21 g.v.
9. Eduards Detlavs	23 g.v.
10. Jēkabs Sproģis	21 g.v.
11. Eduards Gerklavs	20 g.v.
12. Augusts Dambītis	41 g.v.
13. Miķels Lācs	44 g.v.
14. Riņhards Ozoliņš	20 g.v.
15. Eduards Kaukis	25 g.v.
16. Ernests Kalcenaus	21 g.v.

Uz 8 gadiem katorgā notiesātie:

1. Sīmans Kukainis	26 g.v.
2. Indriķis Dants	35 g.v.
3. Jānis Lats	42 g.v.
4. Ādams Bērziņš	36 g.v.

Uz 6 gadiem spaidu darbos notiesātie:

1. Eduards Brīnums	26 g.v.
2. Indriķis Plotnieks	40 g.v.
3. Jānis Teters	23 g.v.
4. Ernests Cezis	19 g.v.
5. Jānis Roķis	28 g.v.
6. Kārlis Brīnums	35 g.v.
7. Anss Timermans	31 g.v.
8. Riņhards Ozers	24 g.v.
9. Jānis Zariņš	29 g.v.
10. Jānis Cīruls	28 g.v.

11. Jānis Rings	31 g.v.
12. Augusts Laips	27 g.v.

Uz 4 gadiem spaidu darbos notiesātie:

1. Pēteris Puķis	20 g.v.
2. Kārlis Timze	29 g.v.
3. Jānis Emziņš	22 g.v.
4. Tenis Puķis	22 g.v.
5. Ernests Tomizars	21 g.v.
6. Jānis Pētersons	24 g.v.
7. Eduards Aukonis	27 g.v.
8. Roberts Šneiders	22 g.v.
9. Pēteris Zirnis	32 g.v.
10. Rihards Švalbe	43 g.v.
11. Roberts Leskalns	20 g.v.
12. Eduards Jansons	20 g.v.
13. Ādams Briedītis	34 g.v.
14. Indriķis Eglīts	35 g.v.
15. Voldemārs Dūns	21 g.v.
16. Jēkabs Kalniņš	37 g.v.
17. Indriķis Miķelsons	22 g.v.

Rūjienas revolūcijas vadītāja Emīla Āboltiņa turpmākā darbība

pēc 1905. gada notikumiem

Rūjienas partijas organizācijas vadītājs, tautas milicijas organizētājs un Rīcības komitejas vadītājs Emīls Āboltiņš 1906. gadā pārgāja uz Rīgu. Rīgā viņš strādāja no 1906. gada janvāra līdz 1906. gada augustam kaujinieku organizācijās kā LSD partijas propagandists. Darbs bija jāveic nelegāli. Pēc tam šo pašu darbu viņš veica Liepājā no

⁹⁴ LKP CK Partijas arhīvs Fons Nr. 36, apraksts Nr. 5., lieta Nr. 110, 61. lapaspuse.

1906. gada septembra līdz 1907. gada aprīlim. Liepājā Emīlu Āboltiņu arestēja un viņš cietumā pavadīja no 1907. gada aprīļa līdz augustam. Viņu apvainoja par piedalīšanos kareivju militārā nelegālā organizācijā Liepājas cietoksnī un flotē. Pateicoties viltībai, Emīlu Āboltiņu no cietuma atbrīvo. Pēc tam viņš tiek no Liepājas izraidīts. 1907. gadā no septembra līdz martam Emīls Āboltiņš izpilda LSD partijas Rīgas komitejas uzdevumus, bet no 1908. gada marta līdz oktobrim izpilda partijas uzdevumus Valkas apriņķī (Štokmanhof – Pitalovo).

1908. gada beigās žandarmi viņu arestē Marienburgā. Šoreiz Emīlu Āboltiņu pazīst kā Rūjienas sacelšanās dalībnieku. Lai noskaidrotu viņa personību, vadāts pa vairākiem cietumiem. No Rīgas guberņas cietuma viņš mēģināja izbēgt, bet mēģinājums nav izdevies. Policija šeit pilnīgi noskaidrojusi Emīla Āboltiņa personību. Apcietinājumā viņš simulēja vājprātu, lai nekaitētu biedriem un organizācijai. Simulēšana turpinājās arī pēc personības noskaidrošanas. Lai pārbaudītu viņu, Emīls Āboltiņš, divas reizes nosūtīts uz pārbaudi Rīgas psihiatriskajā slimnīcā un reizes desmit vests uz tiesu. No Rīgas pārsūtīts uz Rēveli (Tallinu). Viņa lietu nodeva kara tiesai, kura izskatīja Rūjienas “republikas” lietu. Rēveles cietumā Emīla Āboltiņa psihiskais stāvoklis pasliktinājās. Viņš visu sāka redzēt dubulti – rādījās halucinācijas. Bijis tuvu ārprātam. (Šai pašā laikā Emīla Āboltiņa brāli Miķeli Rēveles kara tiesa notiesāja uz 15 gadiem katorgā. Sodu viņš izcietā Butirku cietumā). Rēvelē Emīls Āboltiņš tika atzīts par garīgi slimu. Ārstu ekspertīze atzina, ka viņš jau no bērnības slimojot ar revolūcijas māniju un iedomājoties sevi par revolūcijas apustuli. Iekšlietu ministrija nav bijusi apmierināta ar Rēveles ārstu un kara tiesas atzinumu un pieprasījusi izdarīt jaunu pārbaudi. Āboltiņš nosūtīts uz Viļņas cietumu un psihiatrisko slimnīcu, lai konstatētu veselības stāvokli. Neraugoties uz Rīgas tiesas orgānu neatlaidīgām prasībām atzīt Emīlu Āboltiņu par simulantu (lai varētu piespriest nāves sodu), Pēterburgas kara apgabala lauku kara tiesa un Viļņas apgabala tiesa atzina Āboltiņu par nedziedināmi slimu. Partijas organizācija uzturēja sakarus ar Āboltiņu apcietinājuma laikā. Viņš saņēma avīzes un naudu. Divas reizes bija mēģinājumi palīdzēt izbēgt no Viļņas cietuma. Cietumā bija daži ārsti sociāldemokrāti, kuri, izmantojot Emīla Āboltiņa veselības stāvokļa pasliktināšanos, panāca, ka tiesa vairākas reizes viņu atzina par vājprātīgu. 1913. gada beigās Emīls Āboltiņš kā nedziedināmi slims tika nodots tēva uzraudzībā.

1914. - 1917. gadā Āboltiņš strādājis Rīgā dažādās arodbiedrībās un par ekspeditoru avīzē “Dienas Lapa” un “Jaunais Vārds”. Pēc februāra revolūcijas viņu ievēlēja par Rīgas revolucionārās komitejas locekli. Šajā laikā viņš strādājis arī kā Rīgas tirdzniecības – rūpniecības darbinieku savienības priekšsēdētājs. Rīgas okupācijas laikā, 1917. gada beigās, vācieši Emīlu Āboltiņu arestēja un ieslodzīja koncentrācijas nometnē. Viņš mēģināja bēgt, bet bēgšana neizdevās un okupanti Āboltiņu ievietoja cietumā. Pēc atbrīvošanas 1919. gadā viņš strādāja kā Latvijas dzelzceļnieku apgādes pilnvarotais.

Pēc padomju varas krišanas Latvijā Emīls Āboltiņš devās uz Padomju Krieviju. No 1920.–1923. gadam sākumā viņš strādāja Igaunijā, vēlāk Polijā par gūstekņu apmaiņas komisijas priekšsēdētāju. Ar 1923. gadu E. Āboltiņš strādāja Krimā, vispirms kā sanatorijas direktors līdz 1924. gadam, tad kā tirdzniecības – rūpniecības sekcijas vadītājs un no 1928. gada kā atbildīgais Krimas OKK partijas kolēģijas priekšsēdētājs. Personības kulta laikā E. Āboltiņu nepamatoti represēja. Viņa dzīves gaitas izbeidzās traģiski 1939. gadā.⁹⁵

Kara tiesas prāvas iznākums “Mazsalacas Republikas” lietā.

1908. gada oktobrī Rēvelē (Tallinā).

„Mazsalacas Republikas” lietu Rēvelē izskatīja kara tiesas laikā no 1908. gada 18. – 24. oktobrim. Pēterburgas kara prokurors ziņoja par Mazsalacas revolūciju, kura notikusi 1905. gada rudenī un kuras laikā organizēti mītiņi, nodibināta „noziedzīga sabiedrība”, notikušas konfiskācijas, naudas vākšanas, milicijas nodibināšana, Valtenbergu pils nodedzināšana. Tiesai tiek nodotas 43 personas, neskaitot aizbēgušos. Kā liecinieki izsaukti vairāk nekā 100 cilvēki. Liecinieku vidū vairāki baroni (Mazsalacas muižnieks Oskars Fītinghofs, Eriks Ceimers, Johans Ungers, Gvido fon Numerss, Arnolds Fītinghofs), policisti u. c.

Tiesai nodoti šādi cilvēki:

1. Krišjānis Bočs	dz. 1885. g. 21. V.
2. Kārlis Bērziņš	dz. 1886. g. 11. VIII.
3. Kārlis Vēbers	dz. 1871. g. 6. II.
4. Ādams Škoba	dz. 1875. g. 15. III.
5. Jānis Muižnieks	dz. 1879. g. 7. X.
6. Jēkabs Osis	dz. 1886. g. 8. VI.
7. Pēteris Rozenštrauhs	dz.g. 48. g. v.
8. Jānis Čoka	dz.g. 36. g.v.
9. Jānis Balbieris	dz. 1881. g. 12. X.

⁹⁵E. Āboltiņa biogrāfija. Mazsalacas tautas muzeja materiāli.

10. Ernests Balbieris	dz. 1873. g. 4. VIII.
11. Ernests Meļķis	dz.g.
12. Augusts Koncis	dz. 1885. g. 6. VI.
13. Gusts Kaužēns	dz. 1884. g. 15.
14. Augusts Bušs	dz. 1874. g. 7. X.
15. Jēkabs Bērziņš	dz.g.
16. Pēteris Pētersons	dz. 1883. g. 7. XI.
17. Jānis Mārtinsons	dz. 1886. g. 19. XI.
18. Mārtiņš Brīdiņš	dz. 1858. g. 25. III
19. Pauls Janelis	dz. 1887. g. 4. VI.
20. Mārcis Janelis	dz. 1857. g. 24. XII.
21. Ādams Kiršbaums	dz. 1869. g. 3. I.
22. Gusts Zauliņš	dz. 1883. g. 30. VIII.
23. Jānis Gūtmanis	dz. 1885. g. 22. IX.
24. Ādams Bundža	dz. 1854. g. 24. II.
25. Kārlis Pūle	dz. 1871. g. 23. III.
26. Jānis Meisters	dz.g. 27. g. v.
27. Ādams Nolbergs	dz. 1875. g. 1. X.
28. Gotholds Kangars	dz. 1882. g. 14. I.
29. Jānis Pilikšers	dz.g.
30. Jānis Gūtmanis	dz. 1885. g. 22. IX.
31. Jānis Grāpis	dz. 1880. g. 3. I.
32. Eduards Grāpis	dz. 1884. g. 3. III.
33. Tenis Vītols	dz. 1887. g. 23. IX.
34. Jānis Dūriņš	dz.g.
35. Jānis Grīnvalds	dz. 1875. g. 12. XII.
36. Kārlis Lejiņš	dz. 1873. G. 17. XII.

37. Tenis Ozols	dz. 1882. g. 20. V.
38. Kārlis Ķīmenis	dz.g.
39. Gustavs Melcs	dz. 1883. g. 26. XI.
40. Gustavs Nīdermanis	dz.g. 30 g. v.
41. Pēteris Mārtinsons	dz.g.
42. Ričards Bērziņš	dz.g.
43. Ādams Jēgers	dz.g.

Tiesas spriedums Rēveles prāvā "Mazsalacas republikas" lietā bija bargāks kā Rūjienā. No apsūdzētiem notiesāja 23 personas.

Nāves sodu pakarot piesprieda šādiem revolucionāriem:

1. Krišjānis Bočs	28. g. v.
2. Ādams Nolbergs	33. g. v.
3. Gotholds Kangars	24. g. v.
4. Jānis Puriņš	23. g. v.
5. Tenis Ozols	26. g. v.
6. Jānis Gūtmanis	23. g. v.
7. Eduards Grāpis	24. g. v.
8. Ādams Kiršbaums	22. g. v.

Spriedumu apstiprinot, ģenerālgubernators 7 notiesātajiem nāves sodus aizstāj ar mūža spaidu darbiem, izņemot Krišjāni Boču. Nāves sodu Krišjānim Bočam izpildīja 1908. gada 22. novembrī Rēveles (Tallinas) tuvumā pie Nahumjagi kapsētas.

Spaidu darbos ar visu tiesību zaudēšanu notiesāja astoņus revolūcijas dalībniekus:

1. Pēteris Pētersons	25 g.v. uz 6 gadiem;
2. Jānis Grīnvalds	33 g.v. uz 6 gadiem;
3. Nikolajs Francis	37 g.v. uz 6 gadiem;

⁹⁶LKP CK Partijas arhīvs. Fonds Nr. 36., apraksts. Nr. 5., lieta Nr. 147. lpp. Nr. 21.

4. Kārlis Bērziņš	22 g.v. uz 5 gadiem mēnešiem
5. Jēkabs Bērziņš	38 g.v. uz 5 gadiem;
6. Jānis Martinsons	22 g.v. uz 5 gadiem;
7. Gustavs Nīdermanis	30 g.v. uz 5 gadiem;
8. Jēkabs Osis	22 g.v. uz 3 gadiem 4 mēnešiem.

Pārmācības namu piesprieda šādiem revolucionāriem:

1. Gustavs Zauls	uz vienu gadu;
2. Jānis Gūtmanis	uz vienu gadu;
3. Ādams Bundža	uz vienu gadu;
4. Kārlis Pūle	uz vienu gadu;
5. Edvards Grencis	uz vienu gadu;
6. Jānis Čoka	uz vienu gadu;
7. Pēteris Rozenštrauhs	uz vienu gadu;
8. Jānis Šķoba	labošanas namā.

Pavisam notiesāja 24 revolucionārus. Arī pēc tam notika daudzas prāvas vēlāk notvertiem revolucionāriem.

Pārstāja pukstēt Krišjāņa Boča, daudzu Mazsalacas un Rūjienas tautas miliču un citu revolūcijas dalībnieku kvēlās, brīvību alkstošās sirdis. Bet viņu tēli un centieni joprojām dzīvoja darbaļaužu atmiņās. Revolūcija uz laiku bija apspiesta, bet tās idejas un cīņas gars turpināja dzīvot, iedvesmojot darbaļaudis jaunām cīņām nākotnē.

Ziņas par ievērojamākiem 1905. gada revolūcijas dalībniekiem, kuri darbojušies Mazsalacā.

Ernests Kļaviņš

1905. gada revolūcijas laikā darbojās kā Vidienas organizācijas pārstāvis jeb reprezentants. Īstā vārdā Grīnhofs (Taudziņš). Dzimis 1884. gadā Kurzemē, Zaļenieku pagasta Lielspurgu mājās kā saimnieka vecākais dēls. Mācījies Jelgavas reālskolā un jau agri iesaistās revolucionārā kustībā. 1903. gadā iestājās Jelgavas sociāldemokrātiskajā organizācijā. 1905. gadā kļūst par partijas profesionālu darbinieku. Revolūcijas laikā

sastāv Jelgavā nelielā kaujinieku grupā. 1905. gada pavasarī partijas uzdevumā organizē baznīcu demonstrācijas pie Salgales un Zaļāsmuižas baznīcām, augustā piedalās bruņotās sadursmēs ar kazakiem. Policija sāk Grīnhofu meklēt. Partijas organizācija uzdod ierasties Rīgā. Tur nozīmē uz Vidzemi par Vidienas organizācijas pārstāvi. Ierodas Cēsīs, Raunā, kur notiek sadursme ar policiju. Pēc tam partijas Lauku birojs Rīgā lika pārmainīt pasi uz Ernesta Kļaviņa vārdu un nosūta uz Rūjienu un Mazsalacu. Te saistījies ar E. Āboltiņu un Kr. Boču. Vadījis Rīcības komiteju ievēlēšanu Rūjienā, Burtniekos, Matīšos un citos pagastos. Mazsalacā kopā ar Boču vadījis tautas sapulci, kur nolēma nodedzināt Valtenbergu pili un alus brūzi. Pēc pils nodedzināšanas kopā ar Kr. Boču pajūgā brauca uz Rīgu. Pēc ierašanās Rīgā K. Grīnhofs tiek apcietināts Ģertrūdes ielā, jo pārnakšņojis namā, kur atrodas Cīņas tipogrāfija. 1907. gadā 15. februārī Rīgā notiesāts uz 8 gadiem katorgā uz visu tiesību zaudēšanu par revolucionāro darbību Zemgalē. Tiek izsūtīts uz Sibīriju, iekalts važās. Spriedums paredz mūža nometināšanu Turuhanskas apgabalā.⁹⁷

Kārlis Bērziņš

Kārlis Indriķa d. Bērziņš dzimis 1886. g. 11. augustā Mazsalacā. Mācījies Valmieras skolotāju seminārā. Revolucionārās cīņās kritušo grāmatā par viņu rakstīts: „Klusajā Mazsalacā deviņsimtajos gados parādījās nelegālā literatūra, uzsaukumi, notika pirmie aresti. Viens no kustības organizētājiem bija skolotājs Kārlis Bērziņš”.

1905. g. Kārlis Bērziņš kā Valtenbergu pagasta skolas skolotājs bija viens no dedzīgākajiem revolucionārās kustības vadītājiem. Rēveles prāvas apsūdzības rakstā minēts ka... „Mazsalacā, Virša namā dzīvojošais... Kārlis Bērziņš sāka agītēt sociāldemokrātiskās partijas garā un pierakstīja partijā jaunus biedrus, iekasējot biedra naudu 20 kap. apmērā. Partijā uzņemtās personas nēsāja sarkanas lentītes un staigāja apbruņojušies⁹⁸”. Kārlis Bērziņš aktīvi piedalījās tautas sapulcēs, uzstājoties ar runām. Pēc revolūcijas sakāves K. Bērziņš slēpās Cēsu apriņķī, bet 1906. gada sākuma žandarmi viņu arestēja.

Izmeklēšana vilkās ilgi. Dažādos izmeklēšanas cietumos Bērziņš atradās līdz 1908. gada oktobrim. Prāvu iztiesāja 1908. gada 18. oktobrī Rēvelē. Vairākiem revolucionāriem

⁹⁷Bez cīņas nav uzvaras. Atziņu un materiālu krājums par komunistiskās partijas organizāciju sākotni Latvijā. LVI 1963. g. K. Grīnhofa (Taudziņa) atmiņas „Ceļš, ko izvēlējos” datēts ar 1937. gadu. 126. līdz 148. lpp.

⁹⁸Apsūdzības raksts zemnieku Krišjāņa Boča, Kārļa Bērziņa u.c. lietā

piesprieda nāves sodu, un vēlāk nomainīja pret katorgu. Nāves sodu izpildīja vienīgi Kr. Bočam.

Tā paša gada novembrī Bērziņš rakstīja: „15. novembrī mūs, katordzniekus, iekala ķēdēs. Režīms barbarisks, nepanesams, baro ar sapuvušām reņģēm. Izsaucām komisiju, un, lai gan atzina, ka mums taisnība, tomēr pēc dažām dienām mūs ar Osīti kā galvenos musinātājus iemeta uz dažām dienām tumšā karcerī. Aukstums un drēgnums nepanesams, saslimām, knapi paspējām izvilkties.”

Vēlāk Bērziņu pārveda uz Rīgas centrālcietumu. Te Bērziņš cītīgi nodarbojās: mācījās valodas, sevišķi angļu. Vēstulēs pieprasīja “sūtiet grāmatas, te tik daudz laika, kas pēc iespējas kaut kā jāizmanto priekš nākotnes.”

Un, lai gan slimoja ar bronhītu un reimatismu, garīgi viņš bija možs un sparīgs.⁹⁹

Vēstulēs rakstīja:

„Buržuāzijas spēki par vājiem griezt vēstures ratu atpakaļ. Nav iespējams viņai karot pret sociālismu, kas tik dziļas saknes laidis strādniecībā. Tagadējais sabiedriskās dzīves sastingums drīz tiks laužts no jaunās, varenās proletariāta kustības un nav tālu tas laiks, kad mēs varēsim no jauna dzīvot brīvībā.”

Jāatzīstas, man toreiz trimdā, jūtot uz katra soļa apkārt reakcijas varu, lasot viņa vēstules, pa daļai likās viņa teiktais kā brīnišķīga ilūzija. Revolūcijas dienās, atminoties ne vienu vien tādu biedri sapņotāju, nāca prātā, cik labi viņi jutuši sabiedriskās dzīves pulsu, cik tuvi viņu sapņi bijuši īstenībai.

1913. gada jūnijā, pēc izciestas katorgas, Bērziņu izsūtīja trimdā uz Irkutskas guberņu. Dilonis jau pēdējā stadijā. No centrālcietuma uz staciju viņu veda pusguļus, vezumnieka ratos. Biedri zem rokas ieveda vagonā. Tomēr laimīgs, cerību pilns, ticēja, ka brīvība atdos pazaudēto.

Gandrīz katrā no etapa cietumiem viņš nogulēja slimnīcā 1 - 2 nedēļas. Beidzot augustā nonāca Irkutskā. No turienes K. Bērziņš rakstīja:

„Irkutskas slimnīcā pavadīju divas nedēļas, mazliet atspirgu. Domāju, ka slimības dēļ mani tuvāk nometinās, bet kas to deva. Man nozīmētais Kirenskas apriņķis ir 700 verstes no dzelzceļa, kamēr nokļūšu līdz viņam, paies laikam dienas divdesmit.”

⁹⁹R. Endrups un A. Feldmanis. Revolucionārās cīņas kritušo piemiņas grāmata. 2. sējums. 1907. Līdz 1917. g., 348.-349. lpp. Izd. Prometejs Maskavā 1936. g.

Brīvība tomēr nedeķa cerēto. Slimības nomāktam nebija iespējams ne fiziski, ne arī garīgi ar ko nodarboties. Vecāki bija trūcīgi rokpeļņi, tāpēc no piederīgajiem materiālajā ziņā maz kas bija sagaidāms, biedri kur kurais izklīduši.

Tā paša gada 10. oktobrī viņš rakstīja: „Pa ziemas mēnešiem domāju nopietni nodarboties ar mācīšanos, tikt galā ar valodām, kā arī savest kārtībā savus literāros darbus. Viss cits lai izpaliek, tik sūtiet grāmatas, ja citādi nav iespējams, tad kolektīvi. Vēlams būtu Marksa „Kapitāls”, tad „Leņins vai Strūve”, kā arī kas svarīgāks no latviešu jaunākās literatūras.”

Bet labos nodomus māca dzīves tiešamība. Bērziņš 1915. gada 1. martā beidza savas dzīves dienas. 4. martā neliels biedru pulciņš viņu guldīja Irkutskas kapos. E. Deigelis.

Ādams Nolbergs

Ādams Nolbergs Jura d. dzimis 1875. gada 1. oktobrī strādnieku ģimenē. Izglītību baudījis trīs ziemas pagasta skolā. Dzīvoja Valtenbergu pagasta Kļavas mājā. Revolucionārajā kustībā iesaistījies no 1904. gada. 1905. gada revolūcijas laikā darbojies kopā ar Boču, Zalcburgu, Menci, Kangaru, Goldi un daudziem citiem revolucionāriem. 1905. gadā ar citiem biedriem ticis sūtīts pie Idus barona pēc baznīcas atslēgām. Piedalījies muižnieku atbrūņošanā, Valtenbergu muižas dedzināšanā un citos pasākumos.

Pēc revolucionārās kustības apspiešanas Nolbergs slēpās Pantenes pagasta Bramaņa mājā pie graudnieka Pīleņģa. Bet mājas saimnieks viņu nodevis un 1906. gadā uradņiks Resgalis A. Nolbergu arestēja.

Rēveles prāva 1908. gadā A. Nolbergam piesprieda nāves sodu, kuru apmainīja pret mūža katorgu. Tiesā kā liecinieki bijuši Bramaņu mājas saimnieks, mācītājs Grāve, mežsargs Zasa no Rozes mājām (Barons Zsam pēc tam dāvinājis Rozes mājas). Mācītājs Grāve esot sūtījis naudu uz Rēveles cietumu, lai Nolbergu no cietuma dzīvu neizlaiž.

Nolbergu nosūtīja uz Tālajiem Austrumiem pie Amūras upes, kur taisījis tiltus un dzelzceļu. Strādājis pieslēgts ar ķēdēm pie ķerras, ar kuru stūmis zemes.

A. Nolbergs vēstulē tuviniekiem no trimdas 1913. gada 20. maijā rakstīja:

“Dārgie vecāki!

Neņemiet ļaunā, ka uz Jūsu vēstuli tūliņ neatbildēju. Jūsu vēstuli saņēmu 26. februārī, tāpat arī 10 rubļus naudas, sirsnīgi pateicos par dāvanu.

Tagad pastāstīšu kā man klājās, esmu vesels un strādāju kā arvien. Tagad esmu par pavāru ceturtā komandā, kurā jau strādāju 11. un 12. gadā. Darbs nav grūts, tikai maz gulēt dabū, bet par to esmu paēdis, ko sirds vēlas.

Līdz šim laikam biju cerībās, ka tikšu atsvabināts no katorgas darbiem uz manifesta pamata. Bet tagad izrādās, ka esmu vīlies. Manifests ir dots tikai priekš dažādiem neģēļiem, zagļiem, blēžiem un izvarotājiem, bet priekš valsts noziedzniekiem nav, tie priekš krievu valdības ir ļoti kaitīgi elementi. Es par to nemaz neiztrūkstos, kad esmu to suni pārlēcis, pārlēkšu arī te asti, atliekās vēl nedaudz mēnešu, tad būšu brīvs bez kāda manifesta. Ļoti ilgojos un gaidu no Jums vēstules, neviena māsa, ne brālis neraksta, kādēļ tas tā?

Tagad pastāstīšu, kā man pa šo pavasara laiku klājies: - no pirmās komandas mani aizsūtīja no Taldanas uz Imčiem marta sākumā, nu tur bija ko turēt – tur balastu vedām. No agra rīta līdz vēlam vakaram, bez kādas atpūtas, ar šķipeli sviest uz vagonu līdz vēlam vakaram. Par laimi komanda izvēlēja mani par pavāru, citādi būtu nomocījies līdz nāvei, tur daudz tika sakropļoti, citi līdz pat nāvei tika sasisti.

Tagad Imčos nekas nekait – ar darbu varu būt mierā un tāpat ar visu citu. Tagad pie mums ar meži paliek zaļi un puķes sāk ziedēt, kaut gan naktis vēl ir aukstas. 15. un 16. maijā pie mums bija sniegs un aukstums līdz 5 grādiem, no marta mēneša jau dzīvojam palatkās. Tagad man nekas vairs nav, ko rakstīt par tiem likuma pantiem par ko es esmu tiesāts, manifesta nav. Kā dzirdams, pie mums karš būšot, cik tur taisnība, nevaru zināt. Rakstiet man vēstuli un aprakstiet, ko dzird un redz ārpasaulē. Es jau te Sibīrijas mūža mežos neko nedzirdu. Teiciet Natālijai, lai viņa tak ar atraksta man kādu vēstuli. Es būtu viņai rakstījis, bet nezinu viņas adresi.

Mana adrese ir Amūras apgabalā, Džalindas stacija, 4. komandai, Ādamam Jura dēlam Nolbergam.”

Nolbergs Mazsalacā atgriezās 1917. gadā, pēc 12 katorgā pavadītiem gadiem. 1917. gadā viņu ievēlēja Strādnieku un bezzemnieku deputātu padomē. Vācu okupācijas laikā 1918. gadā viņš aizbēga uz Padomju Krieviju. Strādājis 1918. gadā kādā Ļeņingradas stacijā par noliktavas pārzini, vēlāk iestājies kādā latviešu strēlnieku pulkā. Kā gājis bojā, nav zināms.¹⁰⁰

Skolotāja Paula Nīmanda padzīšana.

Avīžu ziņas „Mūsu laiki”, 1906. g. 10/23. jūnijā. Nr. 95.

¹⁰⁰Māsu Nolbergu atmiņas par brāli Nolbergu Ādamu. A. Rūķe dz. 1872. g., un Lūcija Vītola dz. 1906. g. pensionāres. Dzīvo Rīgā, Avotu ielā Nr. 73-33.

Mazsalacas tautas muzeja materiāli.

A. Nolberga vēstules oriģināls glabājās Rīgā, LPSR Vēstures muzeja fondos (bij. Revolūcijas muzejā).

“No Mazsalacas. Glābjoties no soda ekspedīcijas, līdzšinējais draudzes skolotājs R. Cukurs atstāja Mazsalacu pāris dienu priekš izgājušā gada Ziemas svētkiem. Drīz pēc tam zaldātu pulks sadedzināja viņa mantu, kā inventāru, grāmatas, vairākus manuskriptus un drēbes. Tā kā skolā strādāja otrs skolotājs P. Nīmanda kungs un skolotājas A. Balod un Hincenberg jaunkundzes, tad tie turpināja skolas darbus nepārtraukti uz priekšu un gaidīja R. Cukura atgriešanos pēc tam, kad tas būs iespējams. Tomēr pēc tam, kad Mazsalacā atgriezies rudenī aizgājušais, draudzei no patrona uzspiestais un neieredzētais mācītājs Fr. Grāve, steigšus sasaukts konvents un par draudzes skolotāju ievēlēts Kārlis Osis, kas apmēram 15 gadus vairs nav skolotājs, bet izbījis kādas Rīgas augsti cienījamās rātes pusmuižes rentnieks pie Limbažiem un pēdējā laikā kādas lielkunga mājas saimnieks Jūrmalā. Valmieras apriņķa inspektors to vispirms kavējies apstiprināt un uzdevis skolu līdz jūnijam vadīt P. Nīmandam (Neraugoties uz to, inspektors Bolotovs tomēr nupat Osi apstiprinājis amatā).

Bet te, 22. aprīlī, Jurgu priekšdienās ieradušies, plkst. 11:00 priekš pusdienas draudzes skolā, straujais baznīcas priekšnieks fon Numerss no Idus muižas, konventa loceklis un Sēļu – Košķeles „pretsociālistu sabiedrības” dibinātājs gruntnieks. I. Tobiss Košķeles Rūdēkā un jaunievlētais, tad vēl neapstiprinātais skolotājs K. Osis. Visi trīs sapulcinājuši skolniekus un to priekšā pasludinājuši, ka skolotājs Nīmands, kā arī skolotājas, tiek atlaisti no vietas un ka nu skola pieder Osim.

Nīmands ar savu centību un laipnību pret skolniekiem, tāpat arī A. Balod jaunkundze, Mazsalacas draudzes skolā 29 gadi no vietas strādādama, ir ieguvusi skolnieku mīlestību un piekrišanu.

Nīmands un skolotājas atlaišanai pretojušies, bet tad visi trīs patvarīgie rīkotāji piedraudējuši tūliņ atsaukt no miestiņa zaldātus un tos likt savaņgot un pērt. Nīmands pieprasījis viņam izmaksāt visu gada algu, bet te tam paskaidrots, ka, ja tas nebūšot mierā ar pusalgas, tad to tūlīt savaņgošot un pēršot.

R. Cukura dzimtai un visiem skolotājiem pavēlēts 23. aprīlī atstāt skolas telpas. Par laimi, tos uzņēmusi savā pajumtē kāda tuvu stāvoša radiniece, citādi visi būtu izsviesti uz ielas. Cukura kundzes tēvs, netaisnīgs P. Hincenbergs, nokalpojās kā draudzes skolotājs 44 gadus, A. Balod jaunkundze 29 gadus, R. Cukurs 20 gadus, dzīvi piedalīdamies pie vispārēju mērķu veicināšanas, sevišķi piekopdams dziedāšanu un interesēdamies par skolas uzplaukšanu un apgādāšanu.”

Akmens.

Reina Cukura raksturojums kādā avīzē buržuāziskās

Latvijas t.s. partiju laikos.

1928. gada 29. septembrī.

Aizmāršīgs kandidāts.

Tautas sapulcē 23. septembrī Mazsalacā demokrātiskā centra kandidāts R. Cukurs, neievērodams starp koalīcijas partijām ieturamo neapkarošanos, uzbruka Nacionālai apvienībai (Nr. 15) un Kristīgai apvienībai (Nr. 14), stāstīdams, ka tās velkot uz vācu pusi, esot fašisti un neko labu nevarot dot tautai. Turpretim viņš, Cukurs, esot ideālists un progresīvs cilvēks ar lieliem revolucionāriem nopelniem.

Tā kā Cukura kungs neievēro pilsoņu neapkarošanas principu, tad neieskatām par vajadzīgu to ievērot arī pret viņu un par viņa revolucionāro darbību varam pastāstīt sekojošo:

1905. gada vasarā no jūlija līdz oktobra beigām, R. Cukurs pastāvīgi apsūdzēja savas apkārtnes, Mazsalacas muižniekiem, skolu valdei un gubernatoram savu kolēģi skolotāju J. Niedru par revolucionāru propagandu, kādas petīcijas parakstīšanu un saiešanos ar politiski aizdomīgiem un administratīvi sodītiem cilvēkiem.

Tikai novembrī, redzot, ka uzvara sviežas uz revolūcijas pusi, Cukurs pēkšņi pārsviedās otrā pusē un otrā adventes svētdienā kāpa baznīcas kancelē, pasludinādam, ka viņa pelēkais mētelis neesot sliktāks par mācītāja melno un viņš, Cukurs, tāpēc izpildīšot turpmāk visus mācītāja amata darbus.

To baznīcas nonicināšanu Mazsalacā vēl ļoti labi atceras. Vai to nevajadzētu apdomāt, iekams uzbrūk godīgām un nopietnām partijām un sevi nostāda par vienīgo ideālistu.